

ŞEKILLENDİRİŞ SUNGATY

6-njy synp üçin derslik

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan neşire hödürlenlen*

Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýi
Daşkent – 2017

UO‘K 741(075)
KBK 74.268.51
M 53

*Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň
hasabyndan çap edildi.*

K. Mirahmedow, B. Karimow, I. Nurullaýew

M. Tolipowa – Respublikan tälim merkeziniň «Saz, sungat, zähmet okuwy, fiziki kämillik we saaglyk» bölümüniň baş metodisti;

Z. Haşimowa – Almazar tümendäki 16-njy mekdebiň Şekillendiriş sungaty we çyzuw mugallymy;

G. Nazrullaýewa – Ýunusabat tümenindäki 150-nji mekdebiň Şekillendiriş sungaty we çyzuw mugallymy.

Mirahmedow, K.

Şekillendiriş sungaty. 6-njy synp üçin derslik / K. Mirahmedoe we b. Daşkent Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik öýi, 2017, – 120 s.

UO‘K 741(075)
KBK 74.268.51

ISBN 978-9943-4918-5-4

© Kudrat Mirahmedoe we b.
© Gafur Gulam adyndaky neşirýat-
çaphana döredijilik öýi, 2017

SÖZBAŞY

Şu derslik umumy orta bilim berýän mekdepleriň 6-njy synplary üçin Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi tarapyndan tassyklanan Döwlet tälim standarty we okuw maksatnamasy esasynda ýazyldy. Şu günki güne çenli 6-njy synplar üçin umumytälim mekdeplerinde Döwlet tälim standarty esasyndaky şekillendiriş sungaty dersliginiň bolmanlygy, okuwçylara biraz kynçylyk döredip, boşluk emele getirdi. Şekillendiriş sungaty predmeti mugallymlary köp ýyllaryň dowamynda okuw plany esasyndaky ders temalaryny goşmaça edebiyatlardan peýdalanyp alyp bardylar. Täze dersligiň döredilenligi predmeti okatmakda aşakdaky birnäçe meseleleri çözülmegine kömek edýär.

1. Uzak ýyllaryň dowamynda şekillendiriş sungaty predmetini özleşdirmekte ýüze çykýan boşluk doldurylýar.

2. Predmet mugallymlary üçin indi 6-njy synpyň dört çäryegine niýetlenen temalary pugta we çuňňur öwretmek mümkinçiligi döredilýär.

3. Şekillendiriş sungaty predmetini okatmakda dersiň mazmunyny hil taýdan täze basgançaga alyp çykmak başartdy. Dersligiň metodik gollanmasynda, mugallymlar üçin 45 minutlyk dersi netijeli paýlamak, dersiň böleklerinden önümlü peýdalanmak ýaly zerur metodlar we maslahatlar berlen. Şonuň ýaly-da, toparlarda işlemek, dürli interaktiw ders tehnologiýalaryndan peýdalanmak usullary hödürlenýär. Mugallym dersi käte adatdan daşary oýunly edip gurap, döredijilikli taýýarlamagy

mümkün. Ýöne DTSda kesgitlenen, okuwçylar ele almaly bolan BKMLarni ünsden daşda galmaly däldir.

4. Derslikdäki temalar okuwçylara umumy we pugta bilim bermäge gönükdirilen bolup, her çäryegiň başynda okuwçylar esasan nazary bilimleri alýarlar. Çäryegiň dowamynda bolsa dürli temalar boýunça amaly işlemek başarnyklaryny we kada-kanunlaryny, döredijilikli işlemek usullaryny, dürli adalgalaryň we jümleleriň kesgitlemelerini bilip barýarlar. Dersligiň ýene bir artykmaçlygy, okuwçylar başga predmetlerde bolşy ýaly derslikden okap öwrenýärler, şonuň ýaly-da, derslikden nusga göçürmek amaly gönükmäni ýerine ýetirýärler.

Gadyrly okuwçy! Siz 6-njy synp “Şekillendiriş sungaty” dersliginden 5-nji synpda alan bilim we endikleriňizi has-da baýlaşdyryp, adamyň boý-syratyny çekmekde klassyky we häzirki zaman dünýä suratçylarynyň tejribesi barada maglumat alyp:

- adamyň boý-syratynyň özara gatnaşyk ölçeglerini;
- adamy hereketdäki dürli halatyny laý we plastilin bilen göwrümde işlemegi;
- Gündogar sungaty, Gündogar miniatýura sungatynyň taryhy we mekdepleri baradaky maglumatlary;
- şekillendiriş sungatynyň stanok žiwopisi baradaky düşüňjeleri;
- şekillendiriş sungatynyň portret žanry barada nazary we amaly bilimleriňizi barha artdyrarsyňyz.

I ÇÄRÝEK

Gadyrly okuwçylar, siz şu çäryekde:

- adamyň boý-syratynyň özara gatnaşyk ölçeglerini;
- adamyň boý-syratynyň hereketdäki dürli halatyny laý we plastilin bilen göwrümde işlemegi;
- Haýwanlar teswirini göwrümli döretmek we göwrümli kompozisiýa düzmeği öwrenersiňiz; galamda işlemegiň tehniki türgenligiňizi we bilimleriňizi ösdürersiňiz. Şonuň ýaly-da, Özbegistan, dünýä, gündogar heýkeltaraşlygy binagärçiligi we galamteswir sungaty eserleri reproduksiýalaryny görüp lezzet alarsyňyz. Hytaý we Ýaponiýa suratçylarynyň çyg kagyza işlemek tehnologiýasynda çekmek, çeper bezeg grafikasy boýunça kompozisiýa döretmeği öwrenersiňiz.

ORTA ASYRLAR SUNGATYNDAKY USULLAR WE ÝÖNELIŞLER

Orta asyrlar sungaty dürli ýurtlarda dürli döwürlerde başlanypdyr we dowam edipdir. Ýewropada IV asyrdan başlanyp, XIII–XIV asyrlarda Italiýa şäher döwletlari emele gelýänçe dowam etdi. Ýewropadaky başga Gadymky Rus, Wizantiýa ýurtlarynda VII–VIII asyrlarda başlanyp, XVII asyryň ahyryna çenli dowam etdi. Gündogar ýurtlaryndan Hytaýda, Hindistanda orta asyrlar sungaty ençeme ir başlanyp, XIX asyrda-da dowam etdi. Orta Aziýada Orta asyrlar sungaty VII asyrdan başlanyp XVII asyra çenli dowam etdi. Orta asyrlar sungaty dünýä halklarynyň milli medeniýetiniň gülläp-ösmeginde

esasy basgançak hasaplanýar. Şol döwürden başlap milli özboluşly sungat şekillenip, örän köp ýerli mekdepler peýda bolup başlady. Orta asyrlar sungaty eserlerinde durmuşyň gözelligi wasp edilip, tebigat näzikligi suratlandyryldy.

Döredilen şekillendiriş sungaty eserlerinde halkyň adamkärçilik, ruhy päklik baradaky arzuw-niýetleri öz beýanyny tapdy. Suratçy üçin diňe hakykaty “özüne meňzetmek däl”, eýsem işlän teswiri arkaly bir pikiri beýan etmek, duýgulary aňlatmak möhümdi. Orta asyrlar sungatyny öwrenmek bilen biz, binagärçilik sungatynyň esasy orny eýeleýändigini görýäris. Ýewropadaky ybadathanalar, musulman gündogarynda ajaýyp metjitler, buddizm ýadygärlikleri häzirki döwre

1-nji surat. “Wladimir Bibi Merýemi” ikonasy. Tretýakow Döwlet galereýasy. Moskwa.

çenli adamy haýran galdyýar. Orta asyr sungatynda möhüm medeniýet ojaklaryndan biri Wizantiýa sungatydyr. Bu sungat IV asyrdan başlanyp, VI-VII asyrlarda gülläp-östi. Konstantinopoldaky Sofiýa ybadathanasy özboluşly konstruktiv gurluşa eýe bolup, Wizantiýa, Grek we Rim binagärçiligi däpleriniň ýerli däpler bilen utgaşmagyndan emele geldi. Wizantiýa binagärçiliginde otagyň giň bolmagyna aýratyn üns berlipdir. Otagyň içiniň giňligi, ajaýyplygy adamy haýran galdyrmaga gönükdirilipdi. Wizantiýa şekillendiriş sungatynda žiwopis öndebaryjy orny eýeleýär. Isanyň obrazy, apostollar, Bibi Merýem we keramatlylaryň teswiriniň ikonografiýasy döredilip, başga ýerlere ýaýrapdyr. Wizantiýa žiwopisiniň seýrek nusgasy XII

asyryň birinji ýarymynda konstantinopolly ussa işlän “Wladimir Bibi Merýemi” ikonasy hasaplanýar. Wizantiýa sungaty dünýä halklarynyň sungatynyň we medeniýetiniň ösüşine uly täsir etdi.

X–XII asyrlarda sungatyň ösüşi täze basgançaga göterilip başlady. Bu ösüş basgançagy roman asyry sungaty diýlip atlandyrylýar. Roman sözi latynça “rimiňki” diýen sözden alnan. *Roman stilinde gurlan binalar ep-esli pes, görnüşi salykatly we agras, diwarlary galyň we berk, gapylary, derwezeleri we äpişgeleri insiz. Binanyň sütünleri büdür-südür we ýogyn. Içki diwarlarynda tekiz üstleriň köplügi mahabatly žiwopis işlemäge mümkinçilik döretdi. Binagärçilik sungaty witraž we heýkeltaraşlyk bilen baglylykda ösdi. Roman binagärçiliginiň ýene bir tarapy üçeginiň gümmez şeklinde ýapylyp, penjireleriniň ýerleşdirilenligidir.*

XI asyrdan bu binagärçilik sungatynyň iň gülläp ösen döwri hasaplanýar.

Fransiýada roman stilinde gurlan binalar özünüň dekorativ oýma nagyş, güberçek teswirleri bilen ýüze çykan bolsa, Germaniýada gurlan binalar dabaralylygy, kub şekilli anyk şekilleri, agras minaralarynyň köplügi bilen tapawutlanýar.

2-nji a surat. Pizani sobory. Roman stilindäki binalar iň gowy arhitektura ansambly hasaplanýar.

2-nji b surat. Roman stilindäki arhitektura ansambly.

Italiya binagärçiliginde stiliň reňbe-reňliginde dagynyklyk bar bolup, Wizantiya roman sungatynyň täsiri, başga ýerlerde roman sungaty, ýene başga bir ýerde seýrek däpleriň täsiri duýlup durýardy. Roman binagärçiliginde diwara çekilen suratlar, witražlar, mahabatly dekoratiw heýkeltaraşlyk XII asyra çenli barha ösdi. Roman şekillendiriş sungatynda bolsa diwarlary we petikleri örtýän owadan reňkli suratlar esasan dini tema bagyşlananlygy bilen tapawutlanýar. Fransiyadaky San-Sawen buthanasyna işlenen “Mihailiň aždarha bilen söweşi” suraty fransuz roman sungatyna mahsus taraplary bilen häsiýetlidir. Roman heýkeltaraşlygynyň ösen döwri XII asyra dogry gelýär. Heýkeltaraşlyk temasy “Isa we onuň şägirtleri” hünärmentleriň, daýhanlaryň, aktýorlaryň durmuşyna bagyşlanan bolup, esasan relýef görnüşinde işlenen.

XII–XV asyr Ýewropa sungaty “**gotika sungaty**” diýlip atlandyrylýar. Gotika – italyança “**gotlaryňky**” diýen manyny aňladýar. Gotlar german taýpalaryndan biri bolup, olaryň sungatynyň täsiri, sungatyň ösüşinde güýçli bolandygyny aňladýar. Gotika sungaty XII asyryň ikinji ýarymynda Fransiyada peýda bolupdyr. XII asyrdan XV asyra çenli dowam eden gotika sungaty özboluşly stili bilen tapawutlanyp ösdi.

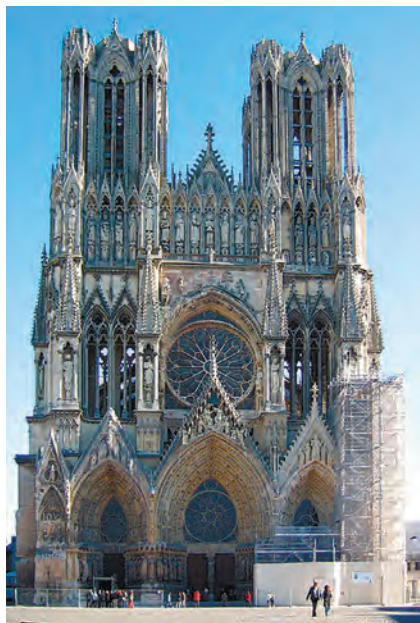

3-nji surat. Milan şäherindäki gotika stilindäki sobor.

Gotika stilinde gurlan binalar roman stilinde gurlan binalardan uly we dabaralylygy, owadanlygy, ýokary ymtylýanlygy bilen tapawutlanýar. Gotika soborlarynyň minaralary möhüm ähmiýete eýe bolup, şähere gözegçilik edip durmak we ýangyn söndürijiler üçin niýetlenendi. Minaranyň uçky bölegi horazyň teswiri bilen tamamlanan bolup, bu düşbülük mazmunyny aňladýar. Gotika binagärçiliginde näýza şekilli arka möhüm orun eýeleýär. Arkalaryň uçly bolup görnüşi hemme zat ýokary, göge ymtylýan ýaly duýulýar. Heýkeltaraşlygyň we binagärçiligiň dekoratiw elementleri binanyň ön tarapyňy has-da öwşün atýan, nepis bolmagyna hyzmat etdi. Binanyň içki diwarlarynda tekiz üstleriň kemligi sebäpli mahabatly žiwopis rowaçlanmady. Binanyň äpişgeleri witraž kompozisiýalary bilen bezeldi. Gotika binagärçiligi heýkeltaraşlyk bilen aýrylmaz baglylykda ösdi.

Roman binagärçiliginde heýkeltaraşlyk köpräk güberçek görnüşde işlenen bolsa, Gotika binagärçiliginde heýkeltaraşlyk köplenç togalak heýkel görnüşinde işlendi.

4-nji surat. Reýms sobory. Fransiýa.

5-nji surat. Witraž.

Gotika binagärçiliginiň watany Pariždäki “Bibi Merýem sobory” 1163–1314-nji ýyllarda, baryp bir ýarym asyryň dowamynda gurlan ilkinji gotika stilindäki bina hasaplanýar.

Meselem, Reýms soborynda 2000-den artyk togalak heýkel işlenipdi.

Reýmsdäki soboryňň gurluşygy XIII asyrda başlanyp, XIV asyrda tamamlanypdyr. Binanyň uzynlygy 150 metr, minaralaryň beýikligi 80 metr bolup, gotika sungatynyň iň ösen döwründe döredildi.

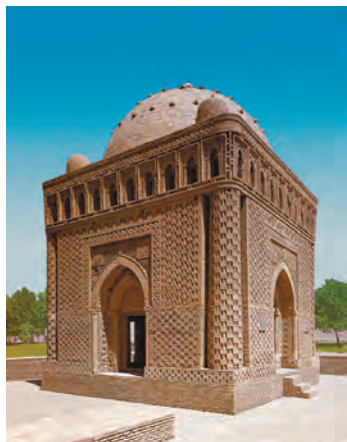
Gotika şekillendiriş sungatynda äpişgeleriň ululygy witraž sungatynyň ösmegine getirdi. Suratçylyk bolsa miniatýura sungaty hökmünde XIII asyrdan başlap XV asyra çenli dowam etdi. Gotika miniatýuralarynda aristokratlaryň we daýhanlaryň durmuşy, tebigatyň görnüşleri, ýylyň pasyllaryna bagyşlanan eserler döredildi. Gotika heýkeltaraşlygy öňdebaryjy sungat bolup, binagärçilik bilen baglylykda, togalak heýkel hökmünde döredildi.

VII-VIII asyrlarda işlenen Orta Aziýa sungatyna degişli Samarkantdan, Buharadan, Surhanderýadan tapylan diwara çekilen suratlar, genç haşamçylygy adamyň we haýwanyň güberçek teswirleri Orta Aziýada ýokary medeniýetiň bolanlygyny delillendirýär. *IX-X asyrlara gelip Orta Aziýa binagärçilik sungaty janlandy, gaty seýrek ýadygärlikler emele gelip başlady. Bina gurmagyň tehnikasy kämilleşdi. Bişen kerpiç giňden ulanyldy. Egri arkaly tamlar, gümmezli binalar gurluşygy ýola goýuldy. Ark, ýarym arklar, gapy, penjire, tekjeler we tahmanlar ulanylyp başlandy. IX asyrda gurlan Orta Aziýa binagärçiliginiň iň seýrek ýadygärligi Samanylar kümmeti bolup, ol dünýä binagärçilik sungatynyň ýadygärligi hasaplanýar. Kümmetiň esasy kwadrat bolup, dört tarapynda näýza şekilli arkly gapy bar. Kümmet daşky tarapdan ýokarlygyna barha gysgalyp, onuň üstüne ornaşdyrylan gümmez ýarym töwerek şeklindäki gazany ýada salýar. Binanyň daşky diwarynyň üstünde bişen kerpiç çeperleşdirilip örülen bolup, ol owadan görnüşli we gaýtalanmaz täsirli görünýär. XI-XII asyrlarda Orta Aziýada esasy kwadrat şeklindäki portal gümmezli kümmetler gurluşygy ösdi. Binanyň portallary haşamçylyk sungaty bilen bezeldi. Binagärçiligiň minara*

gurluşygy giň ösdi. Orta Aziýada gurlan iň beýik minara beýikligi 50 metrlik Buharadaky Kelan metjidiniň minarasy, şonuň ýaly-da, Surhanderýadaky Jarkorgan minarasy üns bermäge sezewardyr. Bu ýadygärlikleriň üstündäki nagyşlar kerpiç örmek arkaly ussatlyk bilen döredilendir. Emir Temur we Temuriler döwründe orta asyr sungaty we medeniýeti gülläp ösen döwrüni başyndan geçirdi. Bu döwürde ajaýyp we gözəl binalar guruldy. Binagärçilik, suratçylyk we amaly bezeg sungaty, hatdatlyk bilen baýlaşdyrylyp ýokary çeper estetik ähmiýete eýe boldy. Orta Aziýa binagärçiliginiň dürdänesi Temuriler kümmeti bolup, bina sekiz gyraňly esas, silindrik baraban we gyraňly gök mawy gümmezden ybarat. Binanyň içi oýma we reňkli nagyşlar bilen bezelen. Diwarlary mermer bilen timarlanan. Temur we Temuriler döwri binagärçiligini “Şahizinda” arhitektura ansamblysyz göz önüne getirip bolmaýar. “Şahizinda” (diri şa manysyny aňladýar) XIV-XV asyrlaryň birinji ýarymynda gurlan ýadygärliklerden ybarat. “Şahizinda” 1434-1435-nji ýyllarda Mürze Ulugbek tarapyndan gurdurylan. Ansambldaky kümmetler dürli döwürlerde gurlan bolsa-da, bitewi binagärçilik kompozisiýasy hökmünde düşünilýär. Ansambly girilýän ýakyn ýerde XV asyryň goşa kümmeti ýerleşýär. Bir-birine ýakyn gurlan ençeme kümmetler Emir Temur tarapyndan XIV asyryň 70–80-nji ýyllarynda gurdurylan. Ansamblyň soňunda Temurilere çenli gurlan kümmetler hem-de “Kusam ibn Apbas” kümmeti ýerleşýär. “Şahizinda” ansamblyny XIV asyryň ortalarynda gurlan “Hoja Ahmet” kümmeti tamamlayar. Orta Aziýada X asyra çenli kitaby çeper bezemek, sahypalaryna miniatýuralar çekmegiň bolandygyny ýazuw çeşmeleri tassyklaýar. Orta Aziýa şekillendiriş sungaty XIII asyryň ahyryndan XV asyrlara gelip ösdi. Diwara çekilen suratlaryň galyndylary, miniatýuralar, asyl golýazma eserleri bize çenli ýetip gelipdir. Şol döwür ýazuw çeşmeleri Temur we Temuriler döwründe surat çekmek rowaçlanandygyny nygtaýar. Emir Temur gurduran Samarkandyň golaýyndaky köşk diwarlaryna sahyppgyranyň edermenligini suratlandyryan batal žanryndaky kompozisiýalar

işlenenligi, Ulugbek gurduran obserwatoriýanyň diwarlary tebigat yň görnüşi bilen bezelenligi barada ýazuw maglumatlar bar.

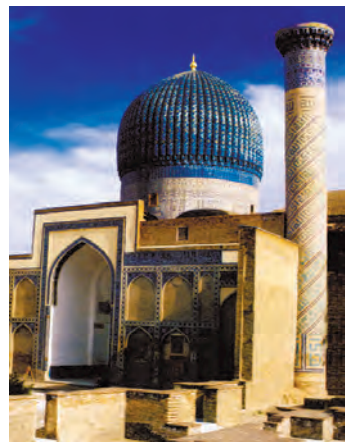
Orta Aziýa şekillendiriş sungatynda kitaby bezemek, hatdatlyk, miniatýura sungaty özboluşly täsirli bilgen tapawutlanýar.

6-njy surat. Buharadaky “Samanýlar kümmeti” IX asyrdan gurlan.

7-nji surat. Surhenderya. “Jarkorgan minarasy”.

8-nji surat. Samarkant. “Göri Emir” kümmeti.

9-njy surat. Samarkantdaky “Şahizinda” arhitektura ansambly.

1-nji amaly sapak

Amaly sapakda suratçynyň eserlerine çeper akyl ýetiriň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Orta asyrlar sungaty Ýewropada haýsy asyrlary öz içine alýar?
2. Roman sungaty näçenji asyrda ösdi? Roman sözüniň many-syny bilýärsiňizmi?
3. Roman stilinde gurlan bina görnüşini häsiýetlendirip bilersiňizmi?
4. Gotika sungaty haçan, nirede peýda boldy we haýsy asyra çenli dowam etdi?
5. Gotika sözüniň manysyny bilýärsiňizmi?
6. Gotika stilinde gurlan bina görnüşini häsiýetlendirin.
7. IX asyrda gurlan Orta Aziýanyň iň seýrek ýadygärligi nähili atlandyrylýar? Onuň görnüşini häsiýetlendirip bilersiňizmi?
8. “Şahizinda” arhitektura ansambly barada nämeleri bilýärsiňiz?

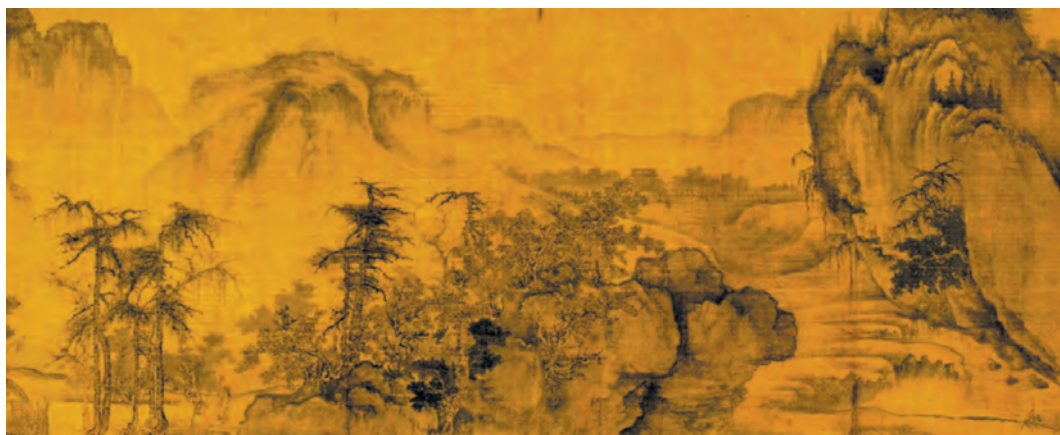
Öý işi:

Söhbet dersi depderine derslikden roman, gotika, Orta Aziýa binagärçiliginiň özboluşly stillerini bellik etmek.

HYTAÝ WE ÝAPONIÝA SURATÇYLARYNYŇ TEHNOLOGIK USULY. ÇYG KAGYZA KOMPOZISIÝA (PEÝZAŽ, DARAGTYŇ ŞAHASY, GÜL WE BAŞGALAR) IŞLEMEK

VII asyrdan XIII asyra çenli Hytaýda orta asyryň iň uly döwlet-leri Tan we Sun imperiýasy peýda bolupdyr. Bu döwürde şäherler ösüp, hünärmentçilik we medeniýet merkezlerine öwrüldi. Hytaý sungaty

üstünlik gazanyp, stanok suratçylygy öňdebaryjy orny eýeledi. Tan we Sun asyry suratçylygy sungatynda adamyň tebigat gözelligine bolan çäksiz muhabbeti öz beýanyny tapdy. Hytaý sungatynda «Gül we guşlar» žanry perde, ýelpewaç we başga zatlara suratlar işlendi. Tan asyrynda diwar suratçylygy ösdi. Buddha monastyrlary, köşkleri diwar suratlary bilen bezeldi. Bu döwrüň suratçylary peýzaž žanrynda işläp, eserlerinde beýik dag depeleri, ümsüm tokaýlary suratlandyrypdyrlar. Bu peýzaž sungaty Sun asyrynda has-da baýlaşdyryldy. Sun döwri peýzažçy suratçylardan Go Si (1020–1090-njy y.) öz eserlerinde tebigaty çuňňur

10-njy surat. Go Si. “Sary derýa jülgesinde güz”. XI asyr. Frir galereýasy, Waşington.

11-nji surat. Szýan Şilun. Meydan gülleri. Akwarel.

öwrenmek esasynda eser döretmegi, diňe geçmiş дәplerini gowy bile suratçy öz stilini döredýändigini görkezdi.

Go Si “Güz ümüri” eserinde howa perspektiwasyndan peýdalanyp, ümüriň içindäki çäksiz beýik tebigat obrazyny döretdi. Suratçy eserdäki birinji plany doýgun reňklerde anyk edip işläp (daragt we külbeler), soňky plandaky zatlary ýeňil işläp, tebigatyň çäksizligi we beýikligini görkezip berdi.

Sun asyrynyň meşhur suratçylaryndan Ma Ýuan (1190–1279-njy ý.) öz peýzažlarynda sanalgyja obrazlardan we predmetlerden peýdalanýar. Suratçynyň “Dag eňnitlerinde alym şägirdi bilen” eseri alymy we şägirdini giňlikde ýekelikde suratlandyrýar. Kölüň gýralary ýeňil ümüriň içinde daragt we köl görünmeýär. Suratçy çyzyklaryň kömeginde şu hereketi açyp görkezýär.

12-nji surat. Go Si «Sary derýa jülgesinde güýz». XI asyr. Frir galereýasy, Waşington

13-nji surat. Ma Ýuan “Dag eňnidinde alym şägirdi bilen” XIII asyr

14-nji surat. Ma Ýuan “Ördekler, gaýalar we mýeýhua” XIII asyr

Ýapon sungaty

15-nji surat. Fudziwara Takonobu (1142–1205).

“Kamakura häkimi Minamoto Ýoritoma” portreti.

Ýapon suratçylyk mekdebi “Ýamato-ýe”niň şekillenmegi X asyrlara dogry gelýär.

Ýamato-ýe – “ýapon suratçylygy” manysyny aňladýar.

Ýamato-ýe suratçylary ýylyň pasyllary peýzažlaryny, kitap üçin illýustrasiýalary çyzýarlar. Öýüň diwarlaryny bezäp, perdeler üçin suratlar işlediler. XIII-XIV asyrlarda portret sungaty ösdi. Portretçi suratçylardan Fudziwara Takonobu (1142–1205) çeken “Kamakura häkimi Minamoto Ýoritoma” portreti örän meşhurdyr. Soňluk bilen Ýapon sungatynda peýzaž žanryny işlemek barha ösdi. Aýratynam, XV asyrdan soň bu žanr giň ýaýrady.

16-njy surat. Kasusika Hokusai. “Kanagawede uly tolkun”. Ukiyo-ýe mekdebi. Hagi Uragami muzeýi.

Peýzažlar gorizental we wertikal ýüpek matalara işlenen. Diwara çekilýän suratlar üçin doýgun-gök ýa-da altyn hal fon alnyp, üstünden açyk reňkler bilen işlenen. XVII asyra gelip, demokratik Ukiýo-ýe mekdebi şekillenýär. Bu mekdep “Gündelik durmuş sungaty” manysyny aňladyp, tejribeli ýapon suratçylary öz eserlerinde ýönekeý halkyň arasyndaky gündelik durmuş gahrymanlarynyň zähmetini, gylyk-häsiýetlerini we gözelligini suratlandyrypdyrlar.

17-nji surat. Sudzuki Harunobu. “Osýen çayhanada”.
Ukiýo-ýe mekdebi.
Tokio Döwlet muzeyi.

2-nji amaly sapak

Çyg kagyza kompozisiýa işlemek

1. Kagyzy suw bilen çyglap alyň.
2. Çeken peýzažyňyzdaky ikinji we soňky, plandaky daragt, dag, bulut we başga zatlary kagyz guramanka ýeňil açygrak öwürýän reňkler bilen boýaň.
3. Birinji plandaky zatlary kagyz biraz gurandan soň doýgun reňklerde anyk edip işläň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Hytaýda Tan we Sun döwletleri haýsy asyrlarda peýda boldy we nähili sungat görnüşleri ösdi?
2. Tan we Sun asyry suratçylary haýsy žanrda döredijilik edip, nämeleri suratlandyrypdyrlar?
3. Suratçy Go Si “Güyz ümüri” eserini nähili suratlandyrýar?
4. Ma Ýuan öz peýzažlaryny nähili suratlandyrýar?
5. Ýapon suratçylyk mekdebi “Ýamato-ýe” haýsy asyrda şekillenipdir we ol nähili manyny aňladýar?
6. Ýamato-ýe suratçylary nämeleriň teswirini işläpdirlir?
7. Ukiýo-ýe mekdebi nähili ýönelişdäki mekdep?

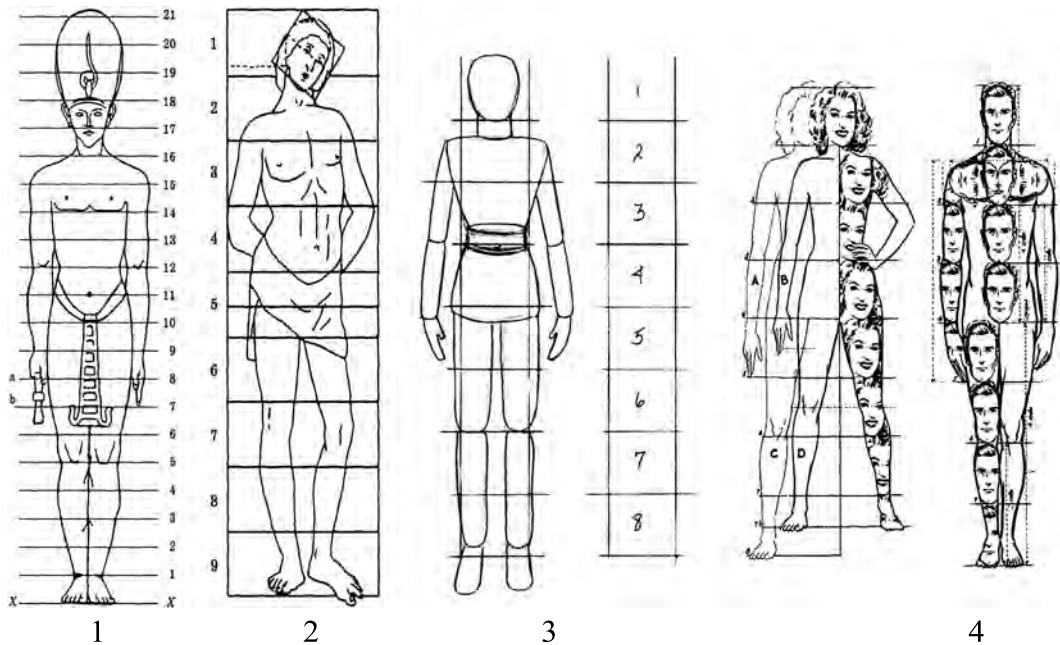
Öý işi:

Derslikden Hytaý we ýapon suratçylarynyň özboluşly stillerini bellik etmek, çyg kagyza peýzaž işläp gelmek.

HEREKETDÄKI ADAMYŇ, SPORTÇYNYŇ GÖWRESINI GRAFIKI WE HEÝKELTARAŞLYK USULYNDY ŞEKILLENDIRMEK

Hereketdäki adam göwresini şekillendirmek üçin adam göwresiniň nähili ölçegler esasynda şekillendirilişi baradaky maglumatlary bilip öwrenmelisiňiz.

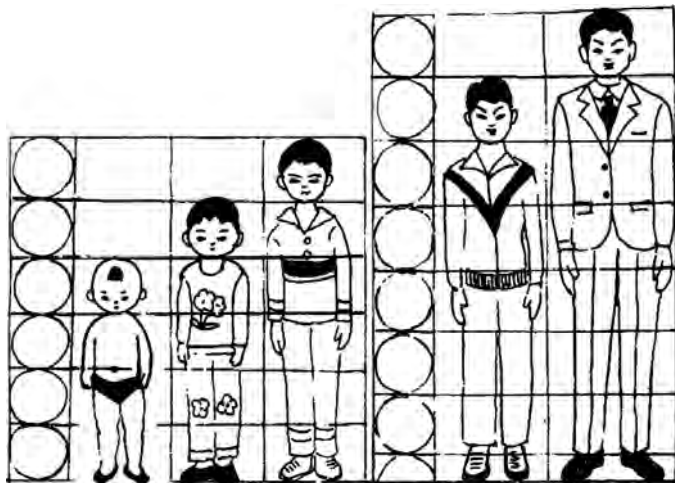
Gadymky Müsür suratçylyk mekdebi adam göwresini boýuna barabar şekillendirmekde ölçeg hökmünde eliň orta barmagyny 19 gezek ölçäp almak usulyna daýanypdyr. Munda adamyň kellesiniň uzynlygy 3 sany orta barmagyň uzynlygyna deň bolupdyr.

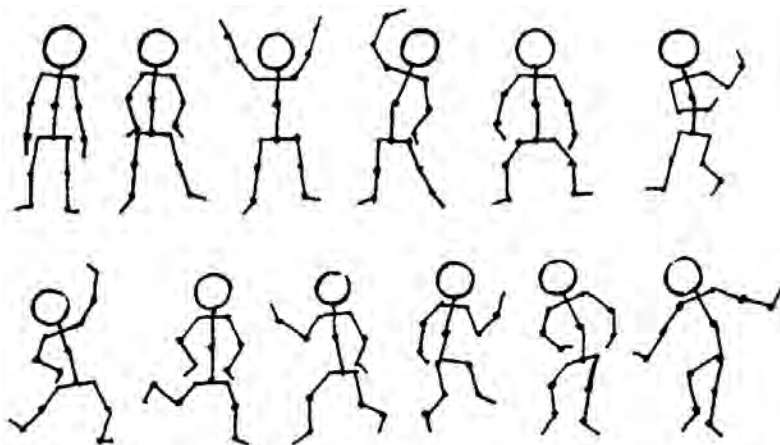
18-nji surat. Adam göwresini çekmegiň gatnaşyklary.

1. Gadymky Müsürde işläp taýýarlanan adam göwresiniň gatnaşyklary.
2. Gresiyada işläp taýýarlanan adam göwresiniň gatnaşyklary teswiri.
3. Lee Hammondyň adam göwresini çekmegiň gatnaşyklary teswiri.
4. Russiýanyň hünärmenleri tarapyndan adam göwresini çekmegiň gatnaşyklary aşadaky ýaly berlen.

Eramyzdan öňki V asyrdan gadymky grek heykeltaraşy Poliklet adamyň göwresini şekillendirmekte paýlama proporsiyasy hökmünde kelläniň ölçeginden peýdalandygy çeşmelerde getirilýär. Bu günki günde suratçylar tarapyndan uly adamyň göwresi şekillendirilende kelläniň ölçegini 8 gezek belgilemelidigi nazarda tutulýar. Amerikada çap edilen awtor Lee Hammondyň Draw Fashion Models kitabynda adamyň göwresini şekillendirmek üçin kelläniň ölçegi 8 gezek alnandygynyň görkezilendigi muňa mysal bolup bilýär.

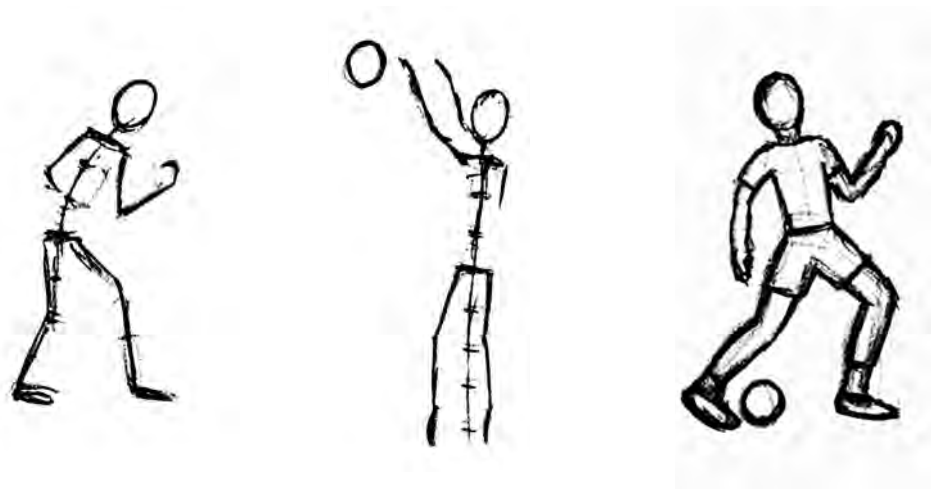
19-njy surat. Hytaý suratçylary tarapyndan adam göwresini çekmegiň gatnaşyklary.

20-nji surat. Hytaý häzirki zaman şekillendiriş sungatynda adam göwresiniň gatnaşyklaryny çyzmagyň usullary.

Ýokardaky suratda kelläniň ölçegi 5 gezek alnan mekdep ýaşyndaky çaganyň dürli hereketdäki halatlary berlen. Ýokarda berlen suratçylar tarapyndan adam göwresini çekmegiň özboluşly metodlaryny öwrenip, şeýle netije çykarmak mümkin, ýagny eger biz 6-njy synp okuwçysynyň göwresini çyzmakçy bolsak, kelläniň ölçegini 6 gezek, uly adamyň göwresini çyzmakçy bolsak, kelläniň ölçegini 8 gezek ölçäp almaly bolýarys. Çyzmagyň ýokardaky we aşakdaky kada-kanunlaryna daýamak bilen hereketdäki sportçynyň göwresini grafiki usulda çyzyň!

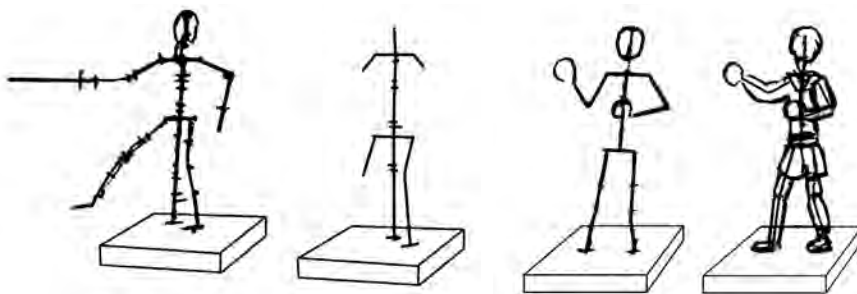
3-nji amaly sapak

4-nji amaly sapak

Hereketdäki sportçynyň heýkelini işlemek

Sportçynyň göwresini laýdan ýa-da plastilinden işlemek üçin, ilki bilen simden karkas taýýarlap, ony kiçi tagtajyga ornaşdyryp almalydyrys. Kiçi tagtajyga çüý kakyp, oňa sim karkas berkidilýär. Laýdan ýa-da plastilinden sportçynyň beden agzalarynyň bölegini taýýarlap, karkasyň üstüne ornaşdyrmak prosesinde adamyň göwresini şekillendirmegiň kada-kanunlaryna amal etmek bilen, simiň uzynlygy kelläniň ölçegine görä 8 gezek alynýar.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Gadymky Müsür suratçylyk mekdebi adam göwresini şekillendirmekde nähili usula daýanypdyr?
2. Gadymky grek heýkeltaraşy Poliklet adan göwresini şekillendirmekde nähili usuldan peýdalanyndyr?
3. Bu günki günde uly adamyň göwresini şekillendirmek üçin kelläniň ölçegi näçe gezek alynýar?
4. 6-njy synp okuwçysyny hereketdäki göwresini çyzmak üçin kelläniň ölçegini näçe gezek paýlamaly?

Öý işi: Hereketdäki sportçynyň suratyny başga wariantda çyzyp, hereketdäki sportçynyň heýkelini işläp gelmek.

MUGALLYMLAR WE TERBIÝEÇILER GÜNÜNE BAGYŞLANAN GUTLAG HATY IŞLEMEK 1-NJI BARLAG IŞI

Beýik babamyz Alyşir Nowaýynyň

*“Hak ýolunda kim saňa bir harp öwretmiş renj ile,
Eýlemek bolmaz eda anyň hakyn ýüz genj ile”*

diýen setirlerinde hut tälim-terbiýe berýän, dogry ýoly görkezýän halypa nazarda tutulan. Halkymyzda “Halypa ataňdeý beýik” diýip ulanylýan nakyl hem halypa we terbiýeçileriň zähmetiniň örän jogapkärli we şöhratlydygyny aňladýar. Respublikamyzda mugallymlar we

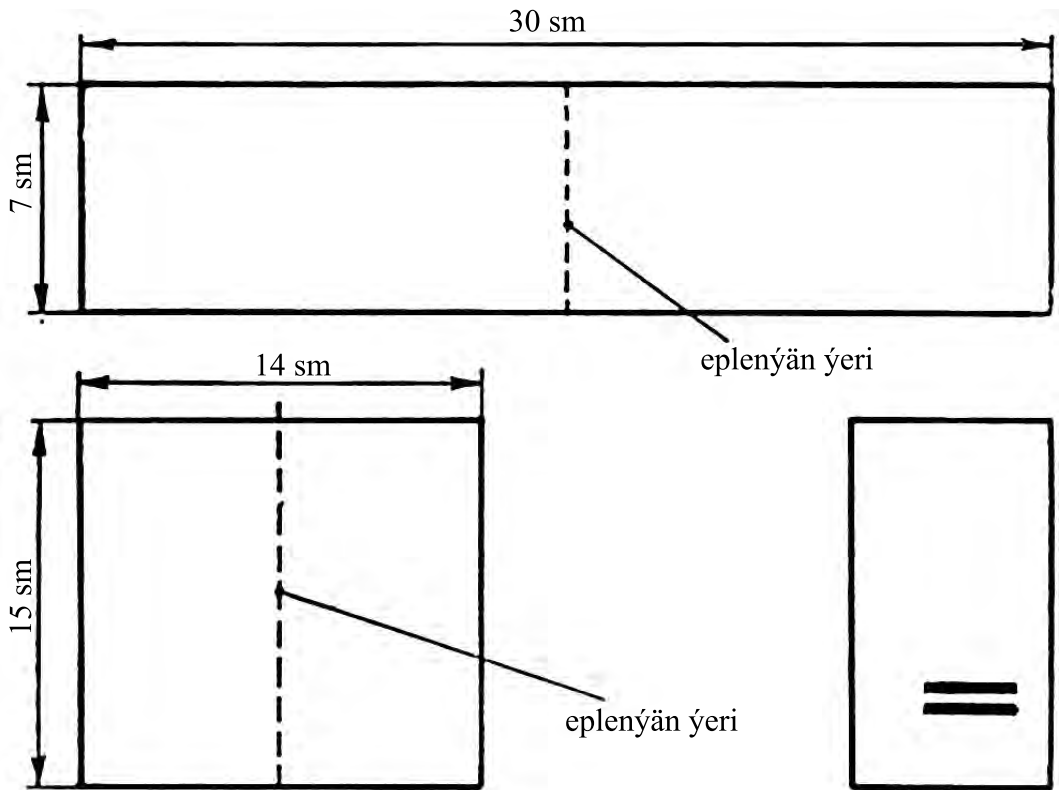
terbiyeçiler zähmeti hormatlanyp, 1997-nji ýyldan başlap 1-nji oktýabr “Mugallymlar we terbiyeçiler günü” umumyhalk baýramy hökmünde belenilýän boldy. Bu gün ynha şu hormatly eziz halypalarymyzyň baýramyna bagyşlap gutlag haty taýýarlaýarys. Gutlag hatylar edil toý çäreleri üçin taýýarlanýan çakylyk hatlaryna meňzäp dürli baýramlara her hili şekilde we ölçegde taýýarlanýar. Meselem: “Garaşsyzlyk baýramy”, “Täze ýyl”, “Aýal-gyzlar baýramy”, “Nowruz”, “Watan gorajýylary günü”, şonuň ýaly-da, “Mugallymlar we terbiyeçiler gününe” bagyşlanan bolmagy mümkin.

Mugallymlar we terbiyeçiler gününe bagyşlanan gutlag hatyny taýýarlamak üçin ilki bilen surat depderiň ölçegindäki ak kagyzy alyarys. “Gutlag hatymyz nähili şekilde bolmaly?” diýen sorag bilen galamda eskiz wariantlaryny çyzýarys, pikirlenýäris. Meselem, kagyzy kwadrat şekilde alyp, iki eplemek mümkin. Şonuň ýaly-da, gönüburçluk kagyzy alyp, iki eplemek mümkin.

21-nji surat. Gutlag hatlaryň nusgasy.

Gutlag hatyny çylşyrymlyrak şekilde taýýarlajak, diýsek toý we başga çäreleriň çakylyk hatlarynyň şeklini synlap, döredijilikli çemeleşip, özgeçe şekil taýýarlamak mümkin. Kagyz iki eplenenden soň üstüne baýramyň senesi we haýsy baýrama bagyşlanandygy ýazylyp goýulýar. Munda ýazuwy çeper taýdan gözəl bolmagyna üns bermek möhüm ähmiýete eýedir. Gutlag hatynyň üstüne sifrden, ýazuwdan daşary surat hem çekmek mümkin. Mugallymlar we terbiýeçiler baýramyna bagyşlanan gutlag hatynda kitap, ruçka, kompýuter, stol çyrasy, şonuň ýaly-da, kitabyň üstünde gün şöhle saçýan bolmagy mümkin. Iň gowy gutlag hatyny taýýarlamak üçin birnäçe eskizleri çyzmak we döredijilikli çemeleşmek talap edilýär.

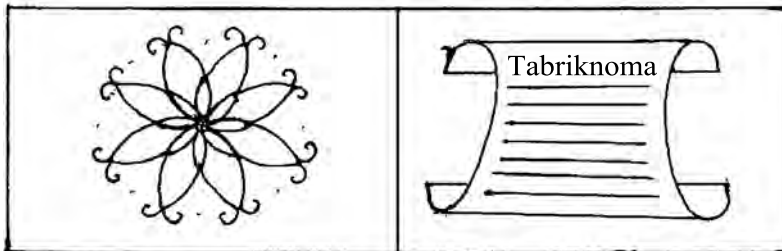
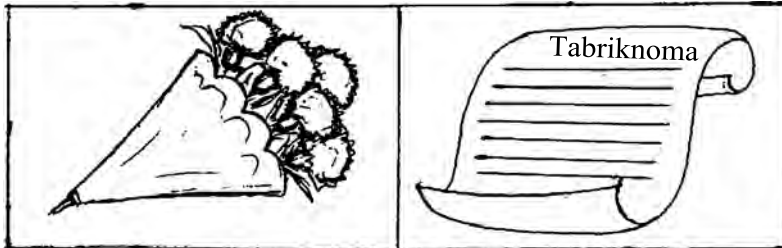

5-nji amaly sapak

Mugallymlar we terbiýeçiler gününe gutlag haty işlemek

Gutlag hatynyň içki listine güller ýa-da gül dessesini çekmek mümkin. Gutlag haty ýazylyan ýeri fon bilen boýalsa owadan görnüş berýär.

ŽIWOPIS ÝA-DA GALAMDA 2-3 FIGURALY TEMALY KOMPOZISIÝA IŞLEMEK

Kompozisiýa – latynça sözden alnan bolup, çeper eseriň gurluşygy, taglymy, häsiýeti, diýen manyny aňladýar. Kompozisiýa sözüniň manysy – teswiriň aňlatmasyny düzmek, şekil döretmek, suratlandyrylan şekilleriň özara gatnaşyklaryny laýyklaşdyrmak – umumylyga getirmek, olara çeper mazmun beýanyny siňdirmekdir. Kompozisiýa – sungatyň ähli görnüşlerinde, şol sanda, şekillendiriş sungatynda esasy orny eýeleýär. Ol eser döretmekdäki iň möhüm wezipe hasaplanýar. Şekillendiriş sungatynda kompozisiýanyň üç görnüşi ulanylýar.

1. Žiwopis kompozisiýasy adamda çeper daty, pikirlenmäni ösdürýän, dünýägarayşy giňeldýän reňk gözelligi bilen suratlandyrylýan žiwopis eserleri döretmegiň kadalaryny öz içine alýar.

22-nji surat. Žiwopis kompozisiýasy.

23-nji surat. Heýkeltaraşlyk kompozisiýasy.

2. Heýkeltaraşlyk kompozisiýasy güberçek we togalak heýkel döretmek usullaryny öz içine alýar.

3. Dekorativ kompozisiýa şekillendiriş, amaly we binagärçilik sungatlarynda ulanylýan çeper bezeg bermek işlerini öz içine alýar.

Şekillendiriş sungatynda kompozisiýanyň iki ýönelişi bar.

Birinji ýöneliş: frontal kompozisiýa bolup, munda teswir tekizligiň üstünde ýerine ýetirilýär.

Bulara grafika, žiwopis we relýefli güberçek heýkeller girýär.

Ikinji ýöneliş: göwrümlü kompozisiýa bolup, munda teswir üç ölçege eýe bolýar we ony her tarapdan görmek mümkin. Bulara stanokly we mahabatly togalak heýkeller girýär.

Kompozisiýa eserini döretmek üçin birnäçe basgançakly prosesi amala aşyrmaly bolýar:

1. Eseriň temasyny saýlamak.
2. Tema boýunça eskiz wariantlaryny işlemek.
3. Eskizleriň arasyndan iň gowusyny saýlamak.
4. Iň gowy eskizi mümkinçilik derejesinde başga eskizler bilen utgaşdyryp, tema laýyk hakyky eseri döretmek.

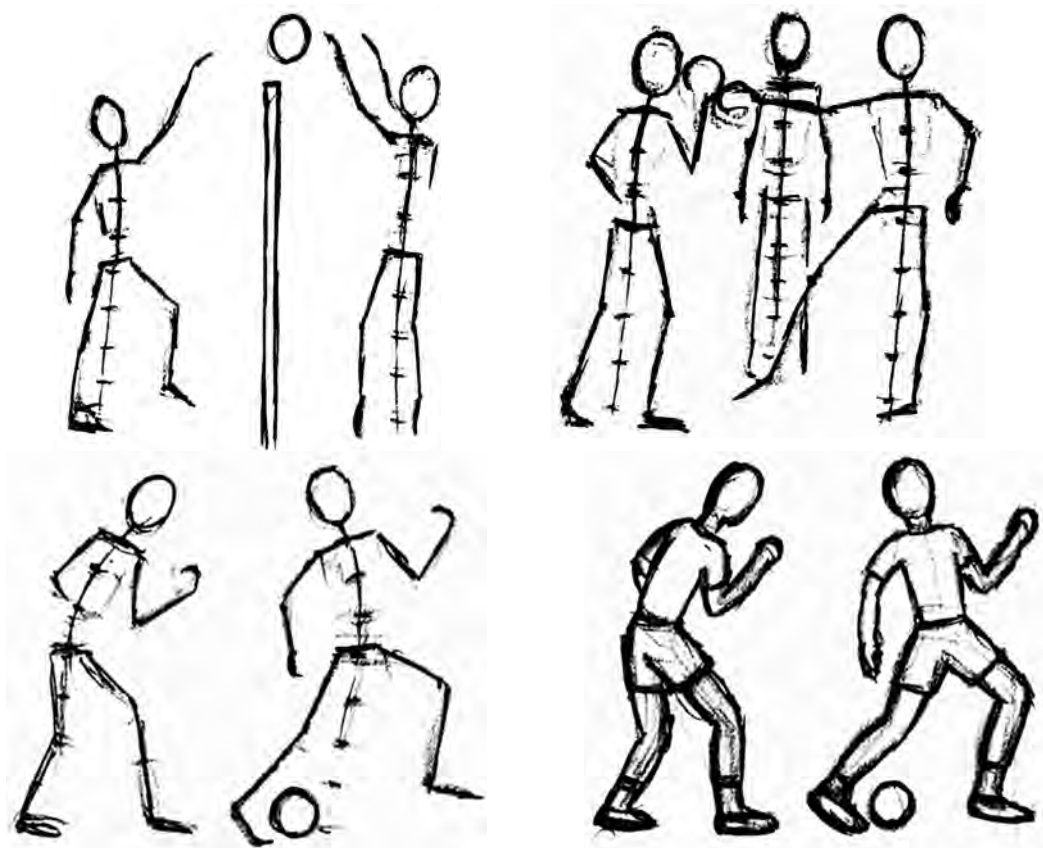

24-nji surat. Grafiki kompozisiýa.

6-njy amaly sapak

Žiwopis ýa-da galamda 2-3 figuraly temaly kompozisiýa işlemek (sport)

Kompozisiýa üçin kiçi eskiz wariantlaryny çyzyň. Başlangyç eskiz wariantlarynyň arasyndan iň makul bolanyny, surat depderiň listine işläň.

Ilkinji eskiz wariantlarynyň arasyndan saýlanan 2 figuraly temaly kompozisiýa.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Kompozisiýa sözüniň lug‘aviy manysyny aýdyň.
2. Şekillendiriş sungatynda kompozisiýanyň näçe görnüşi ulanylýar?
3. Kompozisiýanyň şu görnüşi nähili kadany öz içine alýar?
4. Şekillendiriş sungatynda kompozisiýanyň näçe ýönelişi bar?

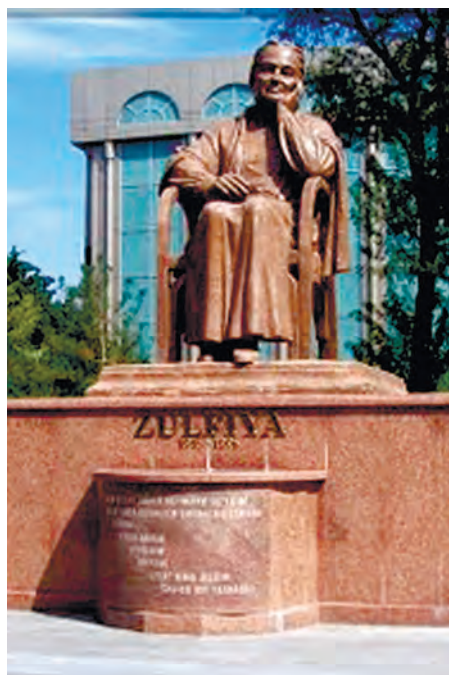
Öý işi:

2-3 figuraly sportçy kompozisiýasynyň eskiziniň başga wariantyny ýönekeý gara galamda çyzyp gelmek.

HEÝKELTARAŞLYKDA LIRIKA WE DRAMATIZM, 2-3 FIGURALY TEMATIK KOMPOZISIÝA IŞLEMEK (SPORT, SUNGAT)

Şekillendiriş sungatynyň heýkeltaraşlyk görnüşinde lirika we dramatism ýönelişi bolup, özboluşly taraplary bilen tapawutlanýar.

Lirika ýönelişinde işlenen heýkeltaraşlyk eserleri adamyň içki hasratlaryny, aladalaryny, duýgularyny, mylaýym halatyny görkezýär. Özbegistanyň halk şahyry Zulfiýa oturdylan mahabatly heýkel lirika ýönelişinde işlenen bolup, heýkeltaraş Rawşan Mirtojiýew tarapyndan döredilen. Heýkeltaraş Ilham Jabbarow tarapyndan döredilen “Bagtyýar ene” mahabatly heýkelinde-de enäniň mylaýym, mähriban, içki duýgusy suratlandyrylan.

25-nji surat. Rawşan Mirtojiýew.
“Zulfiýa” heýkeli.

26-njy surat. Ilham Jabbarow.
“Bagtyýar ene” heýkeli.

27-nji surat. Rawşan Mirtojiýew. “Watana kasam” heýkeli.

28-nji surat. D.B.Rýabiçew we S.Adamow. “Jasorat” monumenti.

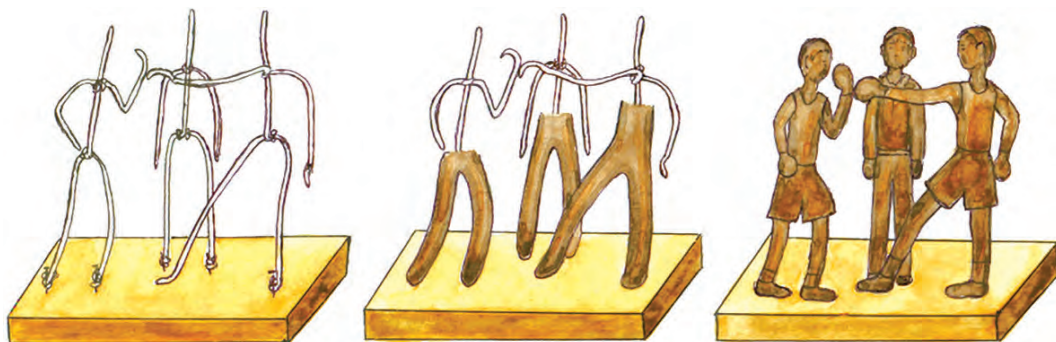
Heýkeltaraş Rawşan Mirtojiýew tarapyndan döredilen ata-Watan mukaddesligini beýgeldýän “Watana kasam” mahabatly heýkeli, kasam kabul edýän oglunyň içki duýgularyny aňladýar. Dramatizm ýönelişinde işlenen heýkeltaraşlyk eserleri, esasan, pajygalý, heläkçilikli, gaýgyly halatlary, şonuň ýaly-da, adamyň edermenligini, mertligini suratlandyrýar.

Heýkeltaraş D.B.Rýabiçew we arhitektör S.Adamowlar tarapyndan döredilen “Jasorat” monumenti 1966-njy ýylda bolan ýer titremesiniň pajygalary suratlandyrýar. Pajygalý ýer titremesi wagtynda ata perzendini we aýalyny öz göwresi bilen goraýan halaty şekillendirilen.

7-8-nji amaly sapaklar

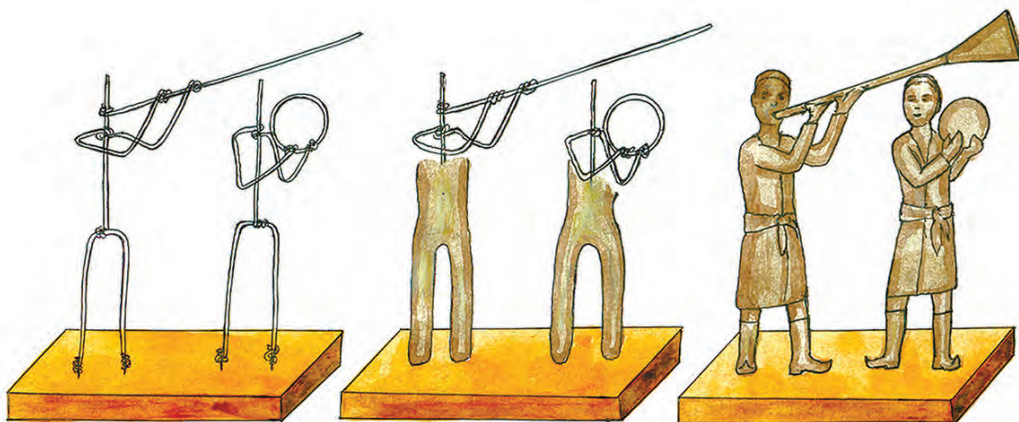
2-3 figuralý tematik heýkeltaraşlyk kompozisiýasyny işlemek (sport, sungat)

Kompozisiýa kadalaryna görä, 2-3 figuralý heýkel işlemek üçin deslapky eskiz wariantlary çyzyp alynýar.

Birnäçe sungata we sporta degişli eskizler çyzyp alnandan soň, iň makul bolanlary seçilip alnyp, kiçi ağaç esasa sim karkas ornaşdyrylýar.

Öňki derslerde öwrenen kadalara daýanyp, 2 ýa-da 3 figuraly heykel işlenýär. Wezipäni relýefli güberçek heykel görnüşinde işlemek hem mümkin.

Güberçek heykel üçin aşagyna goýulýan ağaç we sim karkas gerek bolmaýar. Karton kagyza kompozisiýanyň teswiri çyzyp alynýar we çekilen suratyň üstüne laý ýa-da plastilin bilen güberçek heykel teswiri işlenýär.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Lirika ýönelişindäki heýkeller mazmunyna görä nähili ýagdaýlary suratlandyrýar?
2. Dramatizm ýönelişindäki heýkeller öz mazmunyna görä nähili ýagdaýlary aňladýar?
3. “Bagtyýar ene” mahabatly heýkeliniň awtory kim?
4. “Watana kasam” mahabatly heýkeltaraşlyk eseriniň awtoryny aýdyň?

Öý işi:

2-3 figuraly heýkel kompozisiýasyny güberçek ýa-da togalak heýkel görnüşinde işläp gelmek.

MAÝDA PLASTIKA HEÝKELTARAŞLYGY

29-njy surat. Çüýşeden işlenen maýda plastika.

Dekorativ heýkeltaraşlygyň bu ýönelişinde heýkeller we güberçek teswirler kiçi ölçegde bolmagy bilen tapawutlanýar. Maýda plastika dekorativ heýkeltaraşlygynda esasan ýadygärlik heýkelleri, binanyň içki we daşky güberçek bezegleri, laýdan, keramikadan we çüýşeden başga serişdelerden kiçi ölçegdäki oýnawaç heýkeljikler işlenýär.

Adama lezzet berip haýran galdyrýan laýdan, çüýşeden, metaldan, agaçdan, süňkden işlenen kiçi ölçegdäki gözəl heýkeljikler bolup, olar kitap tekjelerini, ýazuw stollaryny çeper estetik tarapy bilen bezäp durýar.

30-njy surat. Abdurahim Muhtarow.
“Düýe we köşek”. Maýda plastika.

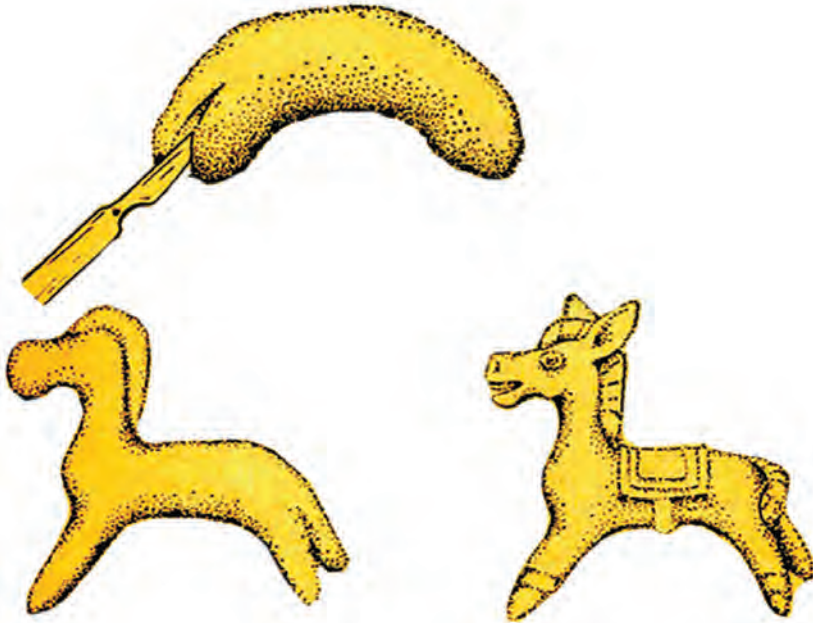
31-nji surat. Abdurahim Muhtarow.
“Dekorativ jandar”. Maýda plastika.

9-njy amaly sapak

Maýda plastika dekorativ heýkeltaraşlykda oýnawaç heýkeljikler ýasamak

Surat depderiňize eskizler wariantyny çyzyp alyň. Makul bolan eskiz wariantyny saýlap, aşagyna goýulýan zat we sim karkas taýýarlaň. Oýnawaç heýkeljigiň teswirini laýdan ýa-da plastilinden işläň. Oýnawaç heýkeljigi sim karkassyz ýasamak mümkinligi nusgada görkezilen.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Maýda plastika dekoratiw heýkeller başga heýkeltaraşlyk eserlerinden nämesi bilen tapawutlanýar?
2. Maýda plastika dekoratiw heýkeltaraşlykda nämeler şekillen-dirilýär?
3. Dekoratiw heýkeljikler işlän haýsy ussalary bilýärsiňiz?

Öý işi:

Oýnawaç heýkeljigiň başga wariantyny işläp gelmek.

II ÇÄRÝEK

Gadyrly okuwçylar, siz bu çäryekde Gündogar sungaty, Gündogar miniatýura sungatynyň taryhy mekdepleri baradaky maglumatlary öwrenmek bilen birlikde, Gündogar miniatýura eserleri nusgalarynyň elementlerinden nusga göçürersiňiz. Özbek we Gündogar ertekileri sýužetleri esasynda miniatýura usulynda kompozision illýustrasiýalar işlärsiňiz. Dürli görümde we görnüşte iş gutularyny ýasamagy we ony miniatýura kompozisiýasy bilen bezemegi öwrenersiňiz.

GÜNDOGAR MINIATÝURA SUNGATY

32-nji surat. Farididun ogullary we ýemen şasynyň gyzlary. Firdöwsiniň “Şanama eserinden” 1557-nji ýyl. Muhammet Myrat Samarkandy.

33-nji surat. Mekdep meýdançasy peýzažy. Hyrat, XV asyryň ahyry. Suratçy Behzat.

34-nji surat. Hindi derýasyndan geçän Soltan Jelaliddin.

Orta asyrlar Gündogar şekillendiriş sungatynda Oýanyş döwri bolup, miniatýura sungaty hem giň ösdi. Miniatýura, esasan, kitap grafikasynyň ýönelişinde gülläp ösdi. Netijede Orta Aziýa, Arabystan, Hindistan, Eýran, Türk miniatýura mekdepleri peýda bolupdyr.

Arabystan miniatýura mekdebi

Arap miniatýura mekdebi X-XI asyrlarda Fotimiler dinastiýasy, XIII asyryň birinji ýarymynda Siriýa mekdepleri esasynda döredi. Golýazmalar üçin işlenen arap miniatýuralarynda hakykat onuň janly obrazlary giň duşýar. Hakykat şertli, käte simwolik şekillerde aňladylýar. Arap miniatýurasyna mahsus bolan sypat açyk dekoratiwligindedir. Obrazlaryň ýerleşişini açyk reňkler, çyzyklaryň nepisligi onuň häsiýetli tarapyny kesgitlemekde möhüm orun eýeleýär. Arap sungatynda nagyş aýratyn orna eýe. Arab miniatýura

mekdebiniň özboluşly tarapy, eserde sýžetiniň köplügi we dürli-dürliüligindedir. Miniaturada mekdebiniň iň meşhur suratçylaryndan Abdullah ibn Fadl bolup, ol Dioskoridiň “Farmakologiýa” kitabyna *miniaturalar işlän. Miniaturalarda teswirler anyk we açyk reňklerde çekilip, tekstler sary fonda ýazylan.*

Suratçy Ýahýa ibn Mahmud “Makom” atly esere ençeme miniaturada eserlerini işläpdir. Olardan «Şahyr Abu Saýidiň başdan geçirenleri», «Alymlar maslahaty», «Kerweniň ýolda dynç alşy», «Baýram dabarasý», «Deňizdäi gämi» ýaly eserleridir. Bu eserler Pariždäki muzeýleriň birinde saklanýar.

35-nji surat. Dioskorid.
“Farmakologiýa” kitabýndan
list. Meşhur miniaturaçy
Abdullah ibn Fadl tarapyndan
göçürilen.

36-njy surat. Al-Hariri. “Makom” atly
eserine işlenen miniaturada. Ýahýa ibn
Mahmud. 1237-nji ýyl. Pariž. Milli
kitaphana.

Hindistan miniatýura mekdebi

37-nji surat. Gujarat mekdebi. «Wasanta Wilasa» eserine işlenen miniatýura XV asyr. Frir sungat galereýasy, Waşington.

Hindi miniatýura mekdebi orta asyrlarda şekillenen bolup, ol Gujaratda saklanyp galan. Gujarat mekdebi (XIII–XV asyr) miniatýurasynyň özboluşly tarapy *adam teswirini köp ýagdaýda gapdal tarapdan, göz öňi tarapa garadylyp işlenen.* Hindistan miniatýura mekdebiniň ösüşi Baburylar döwri bilen baglydyr. Bu döwürde ençeme

38-nji surat. Akbar öz teswirini atasy Humaýuna görkezýär. Abdusamad. 1550–1556-njy ýyllar. Gülüstan kitaphanasy, Tähran.

39-njy surat. Köşk emeldarlary Baburyň kabulynda. “Baburnama” kitaby. Farruxbek. 1589-njy ýyl. Sakler galereýasy, Waşington.

40-njy surat. Suratçy Mir Said Ali. Awtoportret. 1540-njy ýyl. Frir sungat galereýasy, Waşington.

41-nji surat. Farruhbek. Awtoportret. 1615-nji ýyl. Ewe we Konrada Zis kolleksiyasy.

Orta Gündogar miniatýuraçylary Hindistana getirildi we teklipe edildi. Samarkantdan we Töwrizden gelen miniatýura ussalary hindi miniatýura sungatynyň ösmegine uly täsir edipdir. *Baburylar miniatýura sungaty ilki Orta Gündogar miniatýura sungatynyň täsirinde şekillenen bolsa-da, onuň özboluşly taraplarynyň bardygyny inkär edip bolmaýar. Bu aýratynlyk Hindi miniatýuraçylarynyň teswirinde giňişlikleýin giňligi görkezmek, barlygy göwrümlü edip şekillendirmäge ymylyşlar duýulýar.* Baburylar döwri miniatýura sungatynda ýuwaş-ýuwaşdan portret sungaty giň ýaýrap başlady. Bu Ýewropa realistik sungatynyň täsiriniň barha güýçlenýändigini aňladýardy. Hindi miniatýura sungaty Jahangir patyşalyk eden döwürde (1605–1627) has-da ösdi. *Miniatýuralarda*

durmuşy gündelik žanr; muhabbet, tebigat, guş, mör-möjekleriň we haýwanlaryň teswiri işlenip başlandy. Baburylar miniatýura mekdebiniň açyk nusgasy “Baburnama” kitabynda öz şöhlenmesini tapan bolup, bu kitap Moskwadaky Gündogar halklary sungaty muzeýinde saklanýar. “Baburnama” kitabyňyň suratçylary Kemaliddin Behzat, Şa Muzaffar, Baýsunkur Mürze, Haýdar Mürze bolypdyrlar. Hindistan suratçylygynyň ösüşine uly goşant goşan suratçylar Mir Said Ali, Abdusamad Şirazy, Basowa, Dost Dewona, Diswinta, Farruhbekler bolupdyrlar.

Eýran miniatýura mekdebi

42-nji surat. Riza Apbasy. “Çopan”
1634-nji ýyl. Sankt Peterburg, GPB.

Eýran miniatýura mekdebiniň esasy ýönelişlerinden biri Yspyhan mekdebi, ol XVIII asyryň ahyry–XIX asyryň başlarynda şekillenipdir. Yspyhan mekdebi eserlerinde owadan reňkilik kem ýaly duýulýar, *teswiriň aşagynda bolsa zerli reňklerden peýdalanylypdyr. Şekiller iri, peýzažlar anyk teswirlenip,* kitap teswirleri bilen birlikde portretler, žanrlý eserler hem döredilipdir. Eýran miniatýura mekdebiniň meşhur suratçylaryndan Riza Apbasy, Muhammet Kasym, Muhammet Ýusuf, Muhammet Alilerdir. *Miniatýura mekdebi ýönelişine Ýewropa şekillendiriş sungaty öz täsirini ýetirip, eserlerde hristian dini mifologiyasy esasy orny eýeläpdir.* Bu Muhammet Zaman, Al Kulibek, Jabadar

43-nji surat. Riza Apbasy.
“Ýigit portreti” 1625-nji ýyl.
Britaniya kitaphanasy, London.

44-nji surat. “Käse tutan ýigit”.
Muhammet Ýusuf. 1656-njy ýyl.
Sankt Peterburg, Ermitaž.

döredijiliginde görünýär. Riza Apbasynyň “Çopan”, “Ýigit portreti” atly eserleri örän meşhurdyr. *XIX asyr suratçylary öz sungatlyryna Ýewropa žiwopisiniň çeper we tehniki usullaryny siňdirip özgertdiler. Yspyhanda ýaşap döredijilik eden töwrizli suratçy Soltan Muhammet tarapyndan işlenen “Pygamberiň arşy ala çykyşy” diýlip atlandyrylýan eserinde, Nizamynyň “Hamsa” kitabynda işlän miniatýuralarda Ýewropa çeper-tehniki usullaryny siňdirilendigini görmek mümkin.*

Türk miniatýura mekdebi

Bu mekdebiň ösüp, ilerleme döwri XV-XVI asyrlara dogry gelýär.

Şol döwürde Soltan Mahmud II öz köşgüne suratçylary we hatdatlary toplapdyr. 1425-nji ýylda köşk ussahanasynda 29 sany

suratçy we nakgaş döredijilik edipdir. *Türk miniatýura ussalary öz döredijiliginde Gündogar sungaty mekdepleriniň iş usulyndan giň peýdalanydyrlar. “Soltan Suleýman taryhyna” işlenen miniatýuralarda türk miniatýurasyna mahsus sypatlar hakykaty howlukmazdan beýan etmäge, kompozisiýany ençeme perspektiw planda çözmäge ymytlyş duýulýar.* Türk miniatýura mekdebiniň meşhur suratçylary Usman, Nigori, Şyh Hamidullalar, şonuň ýaly-da, türk soltanynyň köşgünde Orta Aziýa we Hurasandan gelen Baba Nakgaş, Şyh Mustafa, Tajiddin Girehbandi, Abdulgani Oga Mirak, Şyh Kamoni, Şahkuly, Jelalzada Mustafa ýalylar netijeli döredijilik edipdirler. Jelalzada Mustafanyň “Soltan we onuň emeldarlary”, Usmanyň “Husraw we Soltan Salim II portreti”, Nigoriniň “Soltan Suleýman I portreti”, Nizamynyň “Hamsa” eserine işlenen Baýsun Mürze, Emir Timur we Temuriler nesilleri teswirlenen miniatýuralar, Bahrom Mürze, Şa Ysmaýyl albomlary Türkiýäniň Topkopi köşgüniň kitaphanasynda saklanýar.

45-nji surat. Soltan Usman I Gazy portreti.

46-njy surat. Soltan Salim I portreti.

47-nji surat. Soltan Suleýman goşuny bilen 1554-nji ýyl Nahiçewana ýorişi. Stambulyň Topkopi köşgündäki miniatýura. 1561-ýyl.

48-nji surat. Soltan Mahmud I köşk emeldarlary bilen.

Orta Aziýa miniatýura mekdebi

Orta Aziýa, umuman, Orta Gündogar medeniýetinde kitaby bezemek, hatdatlyk, miniatýura sungaty uzak taryhdan özboluşlylygy, täsirliigi bilen aýratyn tapawutlanýar. Bu sungatyň ösmeginde Orta Aziýa, Eýran, Azerbaýjan, Owganystan suratçylary uly goşant goşdular.

Orta Aziýa, Orta Gündogar miniatýura mekdepleriniň meşhur suratçysy Kemaliddin Behzad takmynan (1455 – 1535) Hyratda Alyşir Nowaýy bilen bile we howandarlygynda döredijilik eden bolsa-da, soňluk bilen ol ençeme hatdatlar we suratçylar bilen Buhara göçüpdir. Behzad Buharada 1507–1522-nji ýyllarda ýaşap döredijilik edipdir. Ol meşhur eseri Şeýbanyhanyň portretini döretdi. *Behzad öz döredijiligini durmuşda gören waka-detallar bilen baýlaşdyryp, eserleriniň realistik ýönelişini güýçlendirdi.* Ol Gündogar miniatýuraçy suratçylarynyň arasynda köp taraply durmuş täsirliğini örän näzik we nepis beýan edip bilýärdi. *K.*

Behzadyň öz kompozisiýalaryna real peýzaž, binagärçilik detallaryny girizmegi, eseriň taglymyny açyp görkezmekde obraz hereketlerinden ýerlikli peýdalanyň bilmegi miniatýura sungatynyň ösüşinde möhüm orun eýeledi. Kemaliddin Behzad 1522–1524-nji ýyllarda Töwrizde ýaşap, 1524-nji ýylda Hyrada gaýdyp, ömrümiň ahyryna çenli şu ýerde döredijilik edýär. Behzad beýik şahyrlaryň eserlerine söweş, aw peýzažlaryny suratlandyryjy miniatýura kompozisiýalary, illýustrasiýalar, portretler işleýär. Ol Saadynyň “Bostan”, “Gülüstan”, Nizamynyň “hamsa”, Hysraw Dehlawynyň “Hamsa”, Şarafiddin Ali Ýazdynyň “Temur zafarnamasy”, Alyşir Nowaýynyň poemalaryny öz miniatýura kompozisiýalary bilen bezäpdir. Kemaliddin Behzad tarapyndan işlenen Nowaýy, Jamy, Huseýin Baýkara, Şeýbanyhan portretleri suratçynyň şu sungatda kämilleşendigini aň-

49-njy surat. Isgender we ýedi danyşment. Hyrat, XV asyr 90-njy ýyllary. 1495-nji ýyl göçürilen. Suratçy Behzad. Britaniya muzeýi, London.

50-nji surat. Hawarnak galasynyň gurluşygy. Hyrat, XV asyr 90-njy ýyllary. 1495-nji ýyl göçürilen. Suratçy Behzad. Britaniya muzeýi, London

ladýar. Orta Aziýa miniatýura mekdebiniň meşhur suratçylaryndan Mahmud Muzahhib, Behzadyň täsirinde kemal tapyp, özüniň ýokary hünär ussatlygy bilen tapawutlanýar. Onuň kitap bezemek ussatlygyny ýokary bahalap, “Muzahhib-altyn suwy ýörediji” lakamy bilen atlandyrýarlar. Alyşir Nowaýynyň hassa daýanyp duran halatyndaky portreti Muzahhibiň ilkinji eseri hasaplanýar. Suratçy eserinde Nowaýynyň içki ruhy halatyny açyp görkezmäge hereket edip, Behzadyň döplerini dowam etdiripdir.

XVII asyryň 30–50-nji ýyllary Muzahhibiň döredijiliginiň güllän döwürüne dogry gelýär. Onuň meşhur eserlerinden “Soltan Sanjar bilen dokmaçy garry kempiriň duşuşygy” miniatýura kompozisiýalary üns bererlikdir. Orta Aziýa miniatýura mekdebiniň meşhur suratçylaryndan

biri Muhammet Myrat Samarkandydyr. Onuň döredijiliginde şalaryň kabul dabaralary, aw peýzažlary, gahrymanlyk temalary esasyndaky miniatýura kompozisiýalary öz beýanyny tapypdyr. Samarkandy Abdulbosit Firdöwsiniň “Şanama” golýazmasyna 115 sany miniatýura kompozisiýalaryny işläpdir. *Suratçy iri obrazy birinji planda suratlandyrýar. Samarkandy döredijiliginiň özboluşly aýratynlygy ol obrazlary kemeldip, olary sadarak suratlandyrýar. Obrazlaryň gylyk-häsiýeti, ýüzi, eli mimiki özgerişleri taglymy maksady açyp görkezmäge hyzmat edýär.* XVII asyryň başlary Orta Aziýa miniatýura

36-njy surat. Ýaş ýigit kitap bilen.
Töwriz, XVI asyryň 40-njy ýyllary.
Suratçy Soltan Muhammet

sungatynyň ösüş döwri boldy. Samarkant miniatýura mekdebiniň suratçylary tarapyndan Şarafiddin Ali Ýazdynyň “Zafarnama” eserine işlenen miniatýuralar aýratyn orný eýeleýär. Şonuň ýaly-da, bu döwürde hanlaryň we şahyrlaryň portretleri işlendi.

10-njy amaly sapak

Amaly sapakda suratçynyň eserlerine çeper akyl ýetiriň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Arap miniatýura mekdebi haýsy asyrlarda döräpdir?
2. Hindi Gujarat mekdebi haýsy asyrlary öz içine alýar?
3. “Baburnama” kitabynyň suratçylaryny aýdyň?
4. Eýran miniatýura mekdebi haýsy asyrlarda şekillenipdir?
5. Türk miniatýura mekdebiniň ösüşi haýsy asyrlara dogry gelýär?
6. Kemaliddin Behzad haçan we nirede doglupdyr?
7. Muzahhib lakamy nähili manyny aňladýar?
8. Muhammet Myrat Samarkandy “Şanama” golýazmasyna näçe miniatýura kompozisiýasy işläpdir?

Öý işi:

Derslikdäki 10-njy dersi okap gaýtalamak.

GÜNDOGAR MINIATÝURA SUNGATY ESERLERINIŇ NUSGALARYNYŇ ELEMENTLERINDEN NUSGA DÖRETMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki dersde Gündogar miniatýura mekdepleri, olaryň ösüşindäki özboluşly aýratynlyklary we görnükli wekilleri barada bildiňiz. Bu günki dersde derslikde berlen miniatýura eserlerindäki daragt, suw, dag, daş elementleriniň çekiliş usullaryny synlap, öwrenip, nusga döredersiňiz.

Ynha şu miniatýura eserlerini synlaň. Olarda daragtlar, suwlar, daglar, daşlar nähili çekilipdir? Perspektiwa, ýagty kölege kanunalaýyklyklary duýulýarmy?

52-nji surat. Dilbar Polatowa. “Ussa şagirtleri bilen”. 1999-njy ýyl.

53-nji surat. Abror Tursunow. “Awçy”. 2001-nji ýyl.

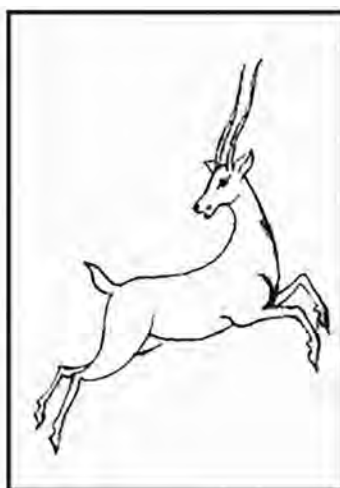
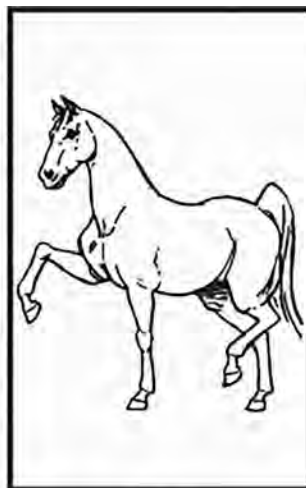
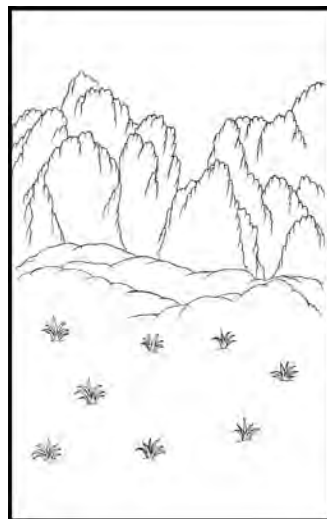
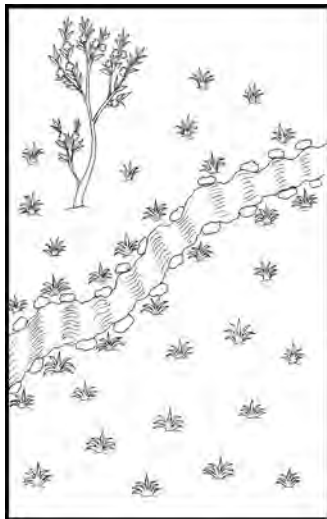
54-nji surat. Joman we kamrak agaçlary. “Baburnama” kitabyndaky miniatýura.

11-12-nji amaly sapaklar

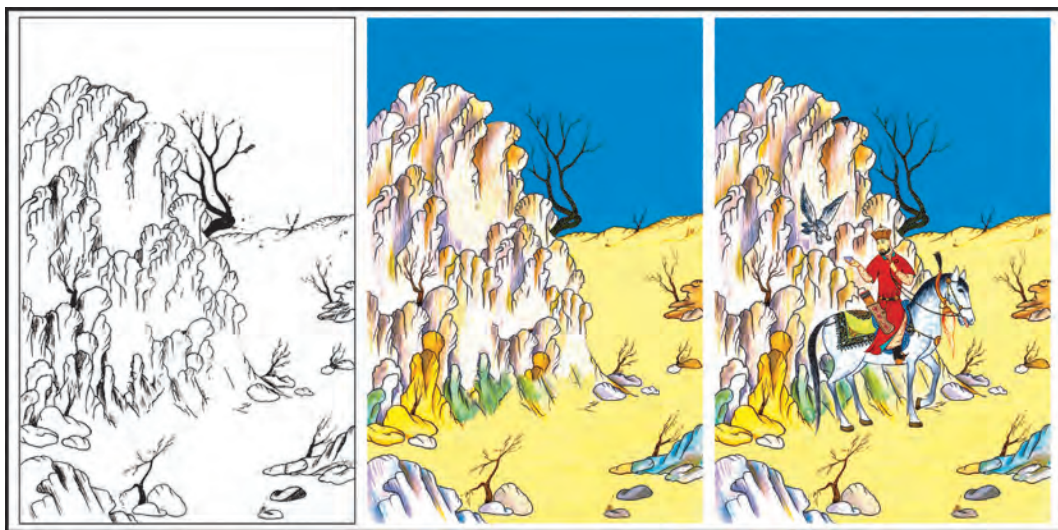
Derslikde berlen miniatýura eserlerindäki daragt, suw, dag, daş elementlerinden surat depderiňize nusgasyny dörediň we reňk bilen reňkläň.

Surat depderiňizi alty bölege bölüň!

Birinji bölegine derslikde berlen miniatýura eserindäki dagdan nusgasyny dörediň. **Ikinji bölegine** derslikde berlen miniatýura eserindäki suwdan we daşdan nusgasyny dörediň. **Üçünji bölegine** derslikde berlen miniatýura eserindäki daragtdan nusgasyny dörediň. **Dördünji, bäşinji, altynjy** bölegine bolsa adam we jandarlar teswirinden nusgasyny dörediň.

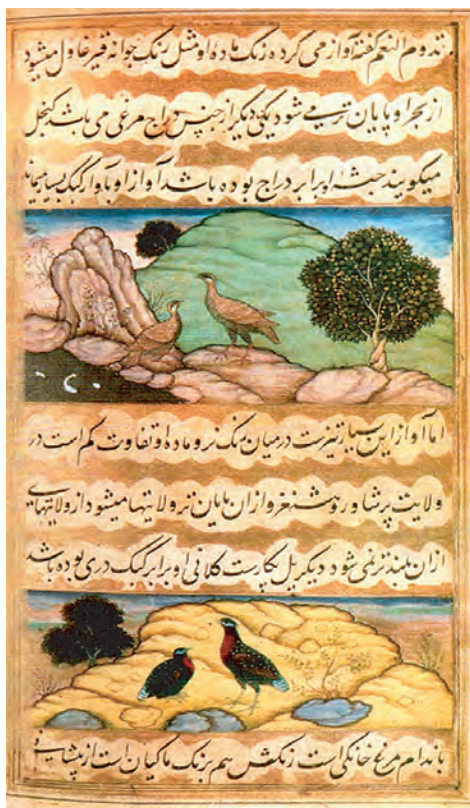
55-nji surat. Nusga illýustrasiýa, Izzatilla Nurillaýew.

Ynha şu miniatýura eserlerini üns bilen synlaň. Eserlerde miniatýura sungatynyň özboluşly aýratynlyklaryny görmek mümkin. Atyň teswiri we adam obrazynyň çekilişini we reňklenişini görüň. Teswirde reňkler açyk boýalan, ýagty-kölege kadalary ulanylmadyk.

56-njy surat. Şarasul Şaahmedow. “Aw”.

Suratda perspektiwa gysgalmalary duýulmaýar. “Aw” diýip atlandyrylan eser miniatýura usulynda teswirlenen bolup, suratçy Şarasul Şaahmedow tarapyndan işlenen. “Laçyn bakyjy” atly miniatýura görnüşi meşhur miniatýuraçy suratçy Mirza Ali tarapyndan çekilen.

57-nji surat. Kanjal we pulpaýkar atly guşlar. “Baburnama” kitabyndaky miniatýura.

58-nji surat. Mirza Ali. Laçyn bakyjy. Miniatýuradan görnüş. 1575-nji ýyl. Boston, Sungat muzeýi.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. “Ussa şägirtleri bilen” eseriniň awtory kim?
2. Suratçy Abror Tursunowyň eseriniň adyny aýdyň?
3. “Joman we kamrak agaçlary” miniatýura eseri haýsy kitaba çekilipdir?

4. Miniatyura sungatynda ýagty-kölege we perspektiwa kadalary ulanylýarmy?
5. “Aw” diýip atlandyrylan miniatyura eseri haýsy suratçy tarapyndan işlenen?
6. Miniatyuraçy suratçy Mirza Ali öz eserini nähili atlandyrypdyr?
7. “Kanjal we pulpaýkar atly guşlar” miniatyura eseri haýsy kitaba çekilipdir?

Öý işi:

Nusgasy döredilen miniatyura elementlerini boýap gelmek.

ÖZBEK HALK ERTEKILERINIŇ SÝUŽETLERI ESASYNDA MINIATÝURA USULYNDA ILLÝUSTRASIÝA IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz ýaşlygyňyzdan Özbek halk ertekilerini diňläp, okap öwrenensiňiz. Olardan “Zumret we Gymmat”, “Ur tokmak”, “Açyl saçak” we başgalary meşhur. Ertekiler arkaly biz gowy bilen ýamany, ak-garany tapawitlandyryárs. Ertekiler bizi gowy işler, gowulyk, adalat, ýagşylyk, elbetde, ýeňiş gazanmaga ynandyrýar we ugrukdyrýar. Käbir ertekiler ata-ene, halypa we ulularyň sözüne gulak asmaga, olary hormat etmegi öwretse, käbir ertekiler hemişe dogry geplemegi, adalatly, mähriban bolmagy öwredýär. Ýene şeýle ertekiler hem bolup, bilimdan, hünärli, zähmetsöýer, işewür bolmagy, meseleleri akyl bilen oýlanyp, dostlar bilen maslahatlaşyp çözmegi öwredýär. Biz Özbek halk ertekileriniň sýužetlerine miniatyura usulynda illýustrasiýa işlemek üçin erteki esasynda işlenen miniatyura kompozisiýalaryny derňemeli, synlamaly bolýars. Ynha şu erteki esasynda işlenen miniatýuralara üns beriň. 60-njy suratdaky Özbek halk ertekileri esasynda çekilen kompozisiýalary suratçy Telman Muhamedow işläpdir.

59-njy surat. Telman Muhamedow. Özbek halk ertekileri.

Biz öňki derslerde miniatýura eserleri elementlerinden nusgasyny döredipdik. Ynha şu özleşdirilen bilimlerimize we endiklerimize, suratçylar tarapyndan ertekilere işlenen eserlerden alan täsirlerimize daýanyp, Özbek halk ertekileri üçin miniatýura usulynda illýustrasiýa işleýäris.

13-nji amaly sapak **Özbek halk ertekileri üçin miniatýura usulynda** **illýustrasiýa işlemek**

Miniatýura usulynda illýustrasiýa işläniňizde aşakdaky umumy kadalary unutmaň!

1. Ýakyndaky zatlar kagyzyň pesine, uzakdaky zatlar kagyzyň ýokarky bölegine çekilýär.

2. Zadyň we adamyň suratyny çekende ýakyndaky we uzakdaky ölçegleri üýtgemeyär.

3. Perspektiwa kadasyna amal edilmeyär.

60-njy surat. Izzatilla Nurullaýew. Nusga illýustrasiýa.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Ertekiler bize nämäni öwredýär?
2. Özbek halk ertekileri esasynda çekilen kompozisiýalar haýsy suratçy tarapyndan işlenipdir?
3. Miniaturada usulynda illýustrasiýa işlemegiň nähili umumy kadalary bar?

Öý işi:

Miniaturada usulynda işlenen illýustrasiýany tamamlap gelmek.

GÜNDOGAR SAÝLANAN EDEBIÝATY SÝUŽETLERI ESASYNDA MINIATÝURA USULYNDA ÖZBAŞDAK KOMPOZISIÝA IŞLEMEK 2-NJI BARLAG IŞI

61-nji surat. “Isgender dagda terki-dünýä adamyň huzurynda”. Hyrat, XV asyryň 90-njy ýyllary. 1495-nji ýylda göçürilen. Suratçy Kemaliddin Behzad. Nizamy, “Hamsa”. 1201-nji ýyl. Britaniya muzeýi, London.

ediň.

1. Kompozisiýaňyz üçin sýužet saýlaň.
2. Kompozisiýany deslapky çyzyklar esasynda çyzyp alyň.
3. Suratyň daşynda goşmaça detallary we zatlary (ösümlük, daragt, suw, dag, haýwanlar) çekiň.

Gadyrly okuwçylar, siz öňki dersde erteki üçin miniatýura usulynda kompozisiýa düzende miniatýura eserleri nusgalaryndan daragt, suw, dag, daş, haýwanlar, guşlar, adamlar ýaly elementleriň nusgasyny döretmek arkaly toplan tejribäňize daýanýarsyňyz. Şu öwrenen elementlerden peýdalanyp Özbek halk ertekilerine miniatýura usulynda illýustrasiýalar işlediňiz. Bu günki dersde berlen barlag işini ýerine ýetirmek üçin, öňki derslerde eýelän bilimleriňize daýanyň. Miniatýura eserlerindäki elementler daragt, suw, dag, daş, jandarlar, adamlar teswirinden peýdalanyp, Gündogar saýlanan edebiýaty sýužetleri esasynda miniatýura usulynda kompozisiýa düzüň. Kompozisiýa düzende aşakdaky kadalara amal

4. İşlenen sýžetli kompozisiýaňyzy miniatýura eserini reňklemegiň kadalaryna esaslanyp boýaň.

5. Açyk reňkler bilen boýap, gelli doýgun reňkdäki ruçkanyň kömeginde suratlaryň araçägini çyzyp çykyň. Gündogar saýlanan edebiyaty sýžetleri esasynda suratçylar tarapyndan köp illýustrasiýalar işlenen. Bu kompozisiýa suratçy Kemaliddin Behzad tarapyndan işlenen bolup, “Isgender dagda terkidünýä adamyň huzurynda” diýip atlandyrylan bu surat Nizamynyň “Hamsa” eseriniň sýžeti esasynda çekilen.

MINIATÝURA IŞLEMEK ÜÇIN GUTULAR TAÝÝARLAMAK WE KOMPOZISIÝA IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki derslerde miniatýura işlemegiň usullary we onuň özboluşly taraplaryny öwrendiňiz. Bu günki dersimizde lakly miniatýura sungaty we ussalary barada maglumat alyp, dürli göwrüm we görnüşde iş gutularyny taýýarlamagy öwrenersiňiz. Özbek halkynyň iň nepis sungat görnüşlerinden biri surat salnan lakly gutujyklar çeşmelere görä, XVI asyrda Buharada taýýarlanypdyr. Bu döwürdäki miniatýura nusgalary bize çenli ýetip gelmändir. 1970-nji ýyllarda özbek suratçysy Çingiz Ahmarow we ýaş sungatçylar Niýazaly Halmatow, Şamahmud Muhammetjanow, Abduwosit Kambarow, Gaýrat Kamolow we başgalar bu sungat görnüşini gaýtadan dikeltmäge girişdiler. Lakly miniatýuranyň gaýtadan dikeldilip ösüşinde iki prinsipe amal edilýär.

Birinji prinsip – miniatýura mirasyna döredijilikli çemeleşmek bilen häzirkî zaman hakykaty şöhlendirmek.

Ikinji prinsip – saýlanan miniatýuranyň çeper kada-kanunlaryna berk amal etmekden ybarat boldy.

Lakly miniatýura ussalary tarapyndan iş gutulara işlenen nagyş bezegleri we miniatýuralary synlaň.

Aşakdaky iş gutularyna işlenen nagyş bezegleri suratçy Şaalym Şamansur işläpdir.

62-nji surat. Niýazaly Halmatow.
“Perhat we Şirin”. Lakly miniatýura.

63-nji surat. “Şazada Iwan” rus
halk ertekisi esasynda işlenen lakly
miniatýura. Holuý mekdebi.

64-nji surat. Maslowa. “Çortan
balyk emri bilen” rus halk ertekisi
esasynda işlenen lakly miniatýura.
Fedoskino mekdebi.

65-nji surat. Şaalym Şamansur eseri.

Suratçy Şaylham Şayakubow tarapyndan iş gutularyna işlenen lakly miniatýuralar reňki we kompozisiýasy bilen tapawutlanýar.

66-njy surat. Şaylham Şayakubow. “Masgarabaz”, 2000-nji ýyl.

15-16-njy amaly sapaklar

Iş gutusyny taýýarlamak üçin ýönekeý karton kagyzy gerek bolýar.

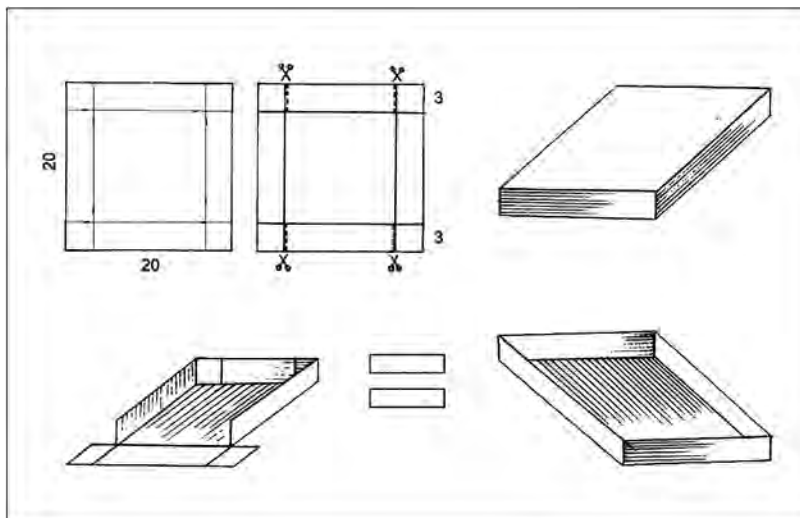
1. 20×20 sm kwadrat şeklinde karton kesip alýarys.

2. Kartonyň ähli tarapyndan 3 sm çyzyk çyzýarys.

3. 3 sm çyzyklaryň üstünden ýazmaýan ruçka ýa-da demir çyzgyjyň kömeginde basyp çyzyp, kartonyň burçlary oňaýly döwler ýaly kesikleri emele getirýäris.

4. Kartonyň burçlaryny bir tarapyndan 3 sm ölçegde gaýçyda kesip çykýarys (suratda punktir çyzykda görkezilen).

5. 3 sm kartonyň döwlen böleklerini ýokary galdyryp, gaňryp çykýarys.

6. Burçlarda emele gelen kwadratjyklara ýelim çalyň, gutujygyň iç tarapyndan ýelimläp goýýarys.

7. Gutujygyň gapagy üçin ýene şu ölçegde ikinjisini taýýarlaýarys.

8. Gutujygyň açylyp-ýapylmagy üçin bir tarapyňy içinden iki kagyz lenta ýelimleýäris.

9. Gyrkma, ýelimleme işleri gutarandan soň gutujygyň gapagyna miniatýura kompozisiýasyny işlemek üçin ak kagyz ýelimleýäris.

Gadyrly okuwçylar, biz siziň bilen birinji çärýekde kompozisiýa adalgasynyň manysy barada bilipdik.

Kompozisiýa döretmekde, hökman, komponowka, simmetriýa we assimmetriýa, ritm, stilizasiýa, reňk kadalaryny berjaý edilmelidir. Üstüň merkezini tapmak, teswiriň erkinligi, nepisligi, reňkleriň utgaşyklygyna üns bermek talap edilýär. Kompozisiýa düzende nagyş ýa-da teswir elementlerinden peýdalanmagyň ýollaryny özleşdirmek we kompozisiýany atlandyrmak zerur bolýar. Dörtburçluk we köpburçluk, şonuň ýaly-da, töwerek şekiline dürli nagyş ýa-da miniatýura kompozisiýa eskizlerini taýýarlamak hem-de iş gutularyna göçürüp çyzmak mümkin. Dörtburçluk şeklindäki gutyny bezemek, eskizini çyzanda bezeg hökmünde nagyş, haýwanlar, guşlar, şonuň ýaly-da, haýsy-da bolsa bir sýužeti suratlandyryýan adam teswirinden peýdalansa bolýar. Şu lakly gutujyklara işlenen kompozisiýalary synlaň. Nagyş

67-nji surat. Şaalym Şamansur.
“Nagyş bezegli kompozisiýa”

68-nji surat. Muzaffar Polatow.
“Meýlis” 2001-nji ýyl.

bezegli kompozisiýa suratçy Şaalym Şamansur tarapyndan işlenen. “Meýlis” teswiri çekilen kompozisiýa suratçy Muzaffar Polatowyň döredijiligine degişli.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Lakly gutujyklar haçan we nirede taýýarlanypdyr?
2. Lakly miniatýura sungatynyň gaýtadan dikeldilmegine haçan we kimiň ýolbaşçylygynda esaslandyrylypdyr?
3. Suratçy Şaylham Şayakubow tarapyndan çekilen gutujyga nähili bezeg berlipdir?
4. Miniatýura kompozisiýalary çekilen nagyş bezegli gutujyklar haýsy suratçy tarapyndan işlenipdir?
5. Kompozisiýa döredende nähili kadalara amal edilýär?
6. Iş gutularyny bezemekde nämeleriň suratyndan peýdalanmak mümkin?
7. Nagyş bezegli kompozisiýa haýsy suratçy tarapyndan işlenipdir?
8. “Meýlis” teswiri çekilen kompozisiýa haýsy suratçynyň döredijiligine degişli?

Öý işi:

Kompozisiýa işlemek üçin guty taýýarlap işi tamamlap gelmek.

III ÇÄRÝEK

Gadyrly okuwçylar, siz bu çäryekde şekillendiriş sungatynyň stanok žiwopisi baradaky maglumatlary, suratçylaryň stanokly eserlerini, özbek we dünýä şekillendiriş sungaty ussalary tarapyndan taryhy şahslaryň keşplerini döretmek prosesinde alyp baran gözlegleri barada bilersiňiz. Şonuň ýaly-da, sýužetli kartina eskizini çyzmagy, natýurmort kompozisiýasyny hem-de ýatdan natýurmort işlemegi, edebi eseriň sýužeti esasynda kompozisiýa düzmeği, tebigatyň dürli ýagdaýdaky peýzažynyň teswirini, grafiki usulda emblema işlemegi öwrenersiňiz.

ŞEKILLENDIRIŞ SUNGATYNYDA STANOK ŽIWOPISI. STANOK ŽIWOPISI ESERLERINE ÇEPER AKYL ÝETIRMEK

Şekillendiriş sungaty öz ýönelişine görä üç görnüşe bölünýär. Bular grafika, žiwopis, heýkeltaraşlyk ýaly görnüşlerden ybarat.

Stanok eserleri şekillendiriş sungatynyň ähli görnüşinde bar bolup, olar stanok grafikasy, stanok heýkeltaraşlygy we stanok žiwopisi diýlip atlandyrylýar.

Stanok grafikasy – özbaşdak häsiýete eýe, özünde gutarnykly pikir we täze taglymlary öňe sürýän grafika eserleridir. Stanok grafikasy eserlerinde haýsy-da bolsa bir mazmun, adamlaryň gylyk-häsiýeti, tebigatyň görnüşi açyp görkezilýär.

Stanok grafikasy eserlerinden nusgalar

69-njy surat. Rudolf Ýahnin.
“Parusa nad wolnami” eserine
illýustrasiýa. Linograwýura.

70-nji surat. W.A. Faworskiý.
“Üzüm ýapragyny iýýän keýik”

Stanok heýkeltaraşlygy – adam psihologiýasyndaky näzik özgerişleri, ruhy başdan geçirmeleri, keýpini açyp görkezmäge mümkinçilik berýär. Mundan daşary, ol tebigatdaky haýwanlaryň we jandarlaryň ýaşayşyny, güýjüni, häsiýetini görkezip bilýär. Stanok heýkeltaraşlygy eserlerinden biri býust bolup, ol adamyň göwresini suratlandyryýan tegelek heýkel hem-de heýkeller toparý (kompozisiýa) görnüşinde bolýar.

Stanok heýkeltaraşlygy eserlerinden nusgalar

71-nji surat. Heýkeltaraş stanokda býust işleýär.

72-nji surat. Heýkeltaraş Aleksandr Rýabiçew döredijilikli işde.

73-nji surat. Heýkeltaraş Leonid Rýabsew. “Brigadir”, 1973.

Stanok žiwopisi – şekillendiriş sungatynda öňdebaryjy orny eýeläp, mahsus stanok molbertleriň kömeginde onçakly uly bolmadyk

ölçeğerlerde işlenýär. Stanokli žiwopis eserleri mata, karton, faner ýaly tekiz üstli materiallare ýagly we akwarel reňkleri bilen işlenýär. Žiwopis eserleri mahsus molbertlerde işleneni üçin stanokly žiwopis diýilýär. Stanokly eserlerde jemgyýetdäki möhüm waka we hadysalary suratlandyrmakdan daşary, şahsyň individual häsiýetlerini, duýgularyny doly beýan etmek mümkinçiligi bar. Şonuň ýaly-da, eserlerde tebigatda bolýan özgerişler özüniň aýyk beýanyny tapýar. Stanokly žiwopis mahabatly we dekoratiw žiwopisden tapawutlanyp, özbaşdak ähmiýete eýedir. Ol başga sungat bilen baglanmaýar. Muzeý sergilerinde suratlaryň esasy bölegi stanokly žiwopis görnüşine degişlidir. Stanok žiwopisi ençeme gijräk şekillenen bolup, onuň ösüş döwri oýanyş döwrüne dogry gelýär. Özbekistanda žiwopisiň stanokly görnüşi XIX asyryň ikinji ýarymyndan başlap şekillenýär. Bu döwürde žiwopis eserleriniň birinji awtorlary XIX asyryň ortalaryndan Orta Aziýa gelip başlan daşary ýurtly suratçylardy. Olar 40-dan artyk bolup, käbirleri Özbekistanda bütinleý galdylar, şu ýerde terbiýeçi bolup, Ýewropaça sungat esaslaryny ýerli ýaşlara öwrettiler. Olaryň arasynda rus suratçylaryndan W. W. Wereşagin, N. N. Karazin, D. Kawkazskiý, R. Zommer, O. Fedçenko, heýkeltaraş O. Mikeşin, ukrainaly suratçy S. S. Swetoslawskiý, gruziýaly suratçy G. Gabaşwili we başgalar

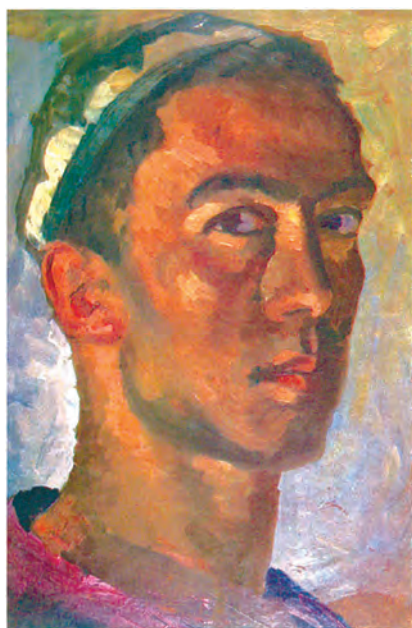
74-nji surat. Ýaş suratçy stanok žiwopisi görnüşinde natyurtmort çekýär.

bardy. Şu orunda Özbekistan stanokly žiwopisiniň ösmegine uly goşant goşan suratçylaryň atlaryny agzap geçmek ýerliklidir. Olardan Ussa Mömin (A. Nikolaýew), A. Siddikiý, B. Hemdemiý, I. Ikramow, P. Benkow, L. Abdullaýew, Ý. Ýelizarow, S. Abdullaýew, M. Nabiýew, K. Başarow, T. Muhamedow, W. Burmakin, B. Boboýew, T.

75-*nji* surat. L. Bure. “Registon”

76-*nji* surat. B. Hemdemiý.
“Awtoportret”

77-*nji* surat. L. Abdullaýew.
“Mulla Toýçy Taşmuhamedow”

Kurýazow, A. Ikramjanow, J. Umarbekow, B. Jalolow, A. Mirzaýew, Z. Fahriddinow, A. Möminow, A. Nuriddinow, O. Kozakow, L. Salimjanowa, A. Mirsoatow we başgalar netijeli döredijilik etdiler. Garaşsyzlyk ýyllarynda milli garaşsyzlyk taglymlary bilen ýugrulan ençeme stanokly žiwopis eserleri döredildi. Bulara portret žanrynda döredilen Emir Timur, Alysir Nowaýy, Zahiriddin Muhammet Babur, Jelaliddin Menguberdi, Kemaliddin Behzad, Nodirabegim, Bibihanym, Spitamen, Abdulla Kadyry, Çolpan we başga eždatlarymyzyň portretlerini girizmek mümkin.

78-nji surat. N. Kaşina.
“Depçi gyz”

79-njy surat. P. Benkow.
“Dutarçy gyz”

Stanok žiwopis eserlerine akyl ýetirmek we derňemek

Nikolaý Karahanyň “Altyn güýz” eseriniň takmyny derňewi: eseriň sýužeti sada, altyn güýz öwjüne galan wagty. Gögümtil daglar we mawy asman fonuna altyn şekilli sary reňke örtülen daragtlar göze ilýär. Öňki planda ýoda ýol, garamtyl daşlar,

gögümtıl harsañ daşlar, güneşe ýanan otlar, güýzki sary, altyn şekilli, gyzył, açyk gyzył şahalar anyk, aýdyň görnüp dur. Arka tarapda – ýumşak gök mawy ümüre dolanan ullakan dag ulgamlarynda daragtzarlar sähelçe görünýär. Daglaryň üstünde gün şöhleleri bilen ýagtylanan ak bulutjyklar mawy asmany bezäpdir. Günüň aýdyň görünmeýän şöhlelerinden gün geçip, güýz gijesi başlanýandygyny duýmak mümkin.

Tomaşaçynyň ünsi egrem-bugram ýoda ýola gönükdirilýär. Ýoluň gyzalarynda külreňk harsañ daşlar bolup, olaryň daşynda saralan otlar, biri sary, başgasy gyzył gyrymsylar göýä ýanup duran ýaly. Uzadaky ýoda ýolda özbek gyzy, tebigata aşyk bolup togtap galypdyr. Gyz hem barlyk ýaly gözeli, owadan tebigatyň aýrylmaz bölegi hökmünde bir-birini üstüni etirýär. Surat hakykata meňzeyär we çuňňur lirik eser.

80-nji surat. Nikolaý Karahan. “Altyn güýz”

Suratçy eserdäki hemme zady özara baglap, tebigata bolan söýgüsini şekillendiriş serişdeleriň kömeginde açyp berýär. Eserde ölçeg we reňk perspektiwasyndan ýerlikli peýdalanylypdyr. Aýratynam, içeri girip kiçelip barýan daragtlar, sähelçe göze ilýän gyzyň teswiri giňişleýinligi, giňligi duýmaga kömek edýär. Suratnyň aýratynlygy reňk gammasy bilen baglylykda belli bir keýpi döretmäge kömek edýär. Altyn şekilli sary kolorit suratnyň esasy reňki bolsa-da, reňkler gurluşy dürli-dürlüdür. Surat Orta Aziýanyň tebigatyna mahsus gözüni gamaşdyrýan açyk kontrast reňklerden düzülen. Meselem, gök daglar altyn şekilli sary daragtlara garşylykly reňk hökmünde goýlan. Suratdaky ähli elementleriň derňewinden we pikirinde şeýle netije çykarmak mümkin: tebigatdaky gzellik ebedi, adam onuň üstüni ýetirýär we olaryň hemmesini gorap saklamalydyr. Suratçyda esasy taglym, tebigaty söýmek, oňa guwanmak we buýsanmakdyr.

“Altyn güýz” eserine çeper akyl ýetirmek we derňemek boýunça berkidiji soraglar:

1. Suratçy barada gysgaça maglumat.
2. Suratçy biziň ünsümizi nämelere gönükdirýär?
3. Birinji planda nämeler teswirlenen? Arka planda nämäni görýäris?
4. Suratçy suraty nähili atlandyrypdyr? Bu temany nähili açyp berdi?
5. Peýzaž hakykata meňzäpdirmi?
6. Teswirlenen zatlaryň özara gatnaşygy nähili?
7. Eserde ölçeg we reňk perspektiwasy çözülipmi?
8. Eseriň çyzgysy ritm döredipmi?
9. Eser nähili koloritde işlenen?
10. Suratçy eserinde goýlan maksada ýetipdirmi?
11. Eseriň öňdebaryjy taglymy, suratçynyň dünýägaraýşy, pikirleri bilen aňladylanmy?
12. Surat size ýakdymy?
13. Peýzažyň haýsy taraplary size ýakdy?
14. Bu eser size näme berdi?

Portret eserine çeper akyl ýetirmek we derňemek

81-nji surat. Leonardo Da Winçi.
“Mona Liza Jokonda”

Stanok žiwopisinde özüniň meşhur eserlerini döreden Galkynyş döwrüniň suratçylaryndan biri Leonardo Da Winçidir. Ol 1503–1505-nji ýyllarda özüniň kämil eseri “Mona Liza” atly portretini döretdi. Bu eseriň döredilenine 500 ýyldan geçen bolsa-da, esere gyzyklanma entegem sönmedi, millionlarça tomaşaçylar Amerikada, Ýaponiýada, Russiyada guralan göçme sergilerde bu eseri görmek üçin günuzyn nobata garaşyp durýarlar. “Mona Liza” eseri barada ýüz jiltdeň gowrak kitaplar ýazylanlygy hem eseriň meşhurlygyny delillendirýär. Tomaşaçyny eseriň haýran galdyran tarapy, portretiň ýüzündäki özgerijiligidir. Ol käte umytsyz, kä içgin, käte çynlakaý, kä näzli garaýyşda

görünse, käte nähilidir gizlin manyny ýüzünde görmek mümkin. Portretiň arka planynda çylşyrymly tebigat görnüşi suratlandyrylan. Aýal tebigatyň aýrylmaz bölegi we onuň bilen baglanan. Saçlary, geýimlerindäki epinler göýä tebigatyň ritmini gaýtalaýan ýaly duýulýar. Aýalyň garaýşyndaky içginlilik we mähribanlyk, owadanlyk we gözelligi bilen utgaşyp, ideal gözeli adamyň keşbinini suratlandyrýar. Leonardo bütin ömrüniň dowamynda özi işläň ähli eserlerini satan bolsa-da, “Mona Liza” eserini uly pula hem satmandyr. “Mona Liza” eserini hemişe özi bilen alyp gezipdir.

Portret eserine çeper akyl ýetirmek we derňemek boýunça berkidiji soraglar:

1. Portretde kim teswirlenen?
2. Suratçy ünsümizi nähili zada çekýär?
3. Portret esasynda nähili taglym ýatýar?
4. Portret nähili teswirlenen, adatymy ýa-da dabaraly?
5. Reňk portretiň taglymyny nähili açýar?
6. Eserde reňk göwrümi we perspektiwany nähili görkezýär?
7. Portretiň fony nähili, onuň roly nämeden ybarat?
8. Suratlandyrylýan obrazyň häsiýeti (şadyýan, agras, akylly, düşbi, gamsyz) nähili?
9. Portret sizde nähili täsirleri we pikirler oýardy?

17-nji amaly sapak

Derslikde nusga üçin berlen “Mona Liza” portretinden nusgasyny döretmek.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Näme üçin stanokly žiwopis diýýäris?
2. Stanokly žiwopis eserlerinde nämeler suratlandyrylýar?
3. Özbegistanda žiwopisiň stanokly görnüşi haçandan başlap şekillenipdir?
4. Özbegistanda stanokly žiwopisiň ösüşine uly goşant goşan suratçylardan kimleri bilýärsiňiz?
5. N. Karahanyň “Altyn güýz” eseriniň öňki planynda nämeleri görmek mümkin?
6. Suratçy eserde reňk we ölçeg perspektiwasyndan nähili peýdalanypdyr?

7. Leonardo Da Winçi özüniň kämil “Mona Liza” atly eserini haçan döretdi?
8. “Mona Liza” eseri tomaşaçyny nämesi bilen haýran galdyrýar?

Öý işi:

Derslikden 17-nji dersiň mazmunyny okap, öwrenip gelmek.

STANOK ŽIWOPISI UGRUNDA DÖREDIJILIK EDEN ÖZBEGISTANYŇ WE DÜNYÄNIŇ MEŞHUR HUDOŽNIKLERINIŇ ÖMRI WE DÖREDIJILIGI

Özbekistanyň halk hudožnigi Oral Tansykbaýew

Stanok žiwopisi ugrunda netijeli döredijilik eden peýzažçy hudožniklerden biri, Özbekistanyň halk hudožnigi O.Tansykbaýew 1904-nji ýylda Daşkent şäherinde doglan. Ol şekillendiriş sungatyndan ilkinji sapagy gurnaga gatnap I. Repiniň şägirdi N. Rozanowdan aldy. Suratçy ilkinji eseri “Taşkenbaýewiň portreti”ni 1927-nji ýylda döretdi. O. Tansykbaýew Russiýanyň Penza şäherindäki çeper pedagogika bilim edarasyna okuwa girip, I. Repiniň şagirtleri I. Gorýuşkin, Sorokopulow we N. Petrowlardan sungatyň syrларыny öwrendi. Ýaş suratçy Penza muzeyinde şekillendiriş sungaty eserlerinden nusgalar döredip, öz hünärini artdyrdy.

O. Tansykbaýewiň özbaşdak döredijiligi Özbekistanda 1940-njy ýyldan soň başlandy. Ol Ikinji jahan urşy bolan ýerlere delegasiýa bilen baryp, öz täsirleri netijesi hökmünde “Azat edilen ýerlerde”, “Malunyň ýoly”, “Howa söweşi” ýaly eserlerini döretdi. 1943-nji ýylda oňa “Özbekistanda at gazanan sungat işgäri” derejesi berildi. Oral Tansykbaýew uruşdan soňky ýyllarda “Şaly hasylyny ýygyp almak”, “Bahar”, “Pagtany suwarmak”, “Janajan ülke”, “Yssykköl agşamy”, “Dagda” ýaly eserlerini döretdi. Suratçynyň meşhur eserlerinden biri “Özbekistanda mart” diýlip atlandyrylýar.

Eserde günüň şöhlesinden lezzet alýan maýsazarlar, bark urup gülläp ösen daragtlar, joşup akýan derýa, derýa eltýän ýoda, derýanyň

aňyrky tarapyndaky depeler we kenaryň beýik-peslikleri, garlt daglar, gün şöhlesinden alpyldaýan bulutlar adama lezzet bagyşlaýar. Suratçy, şonuň ýaly-da, “Dagda bahar”, “Kaýrakgum GESi daňy”, “Angren jülgesi” ýaly eserlerini döretdi. “Kaýrakgum GESi daňy” eseri suratça üstünlik getirdi. Eserde teswirlenen zatlar – deňiz, asman, giňlikler koloritiniň täsiri adamy özüne çekýär. Peýzažda çöl, suw, dag, asman iri umumylaşdyryp teswirlenen. Respublikamyzyň dag eteklerinde ýerleşen gözel bir obanyň aagşamyny beýan edýän peýzaž eserini “Dag aagşamy” diý atlandyrdy.

Eserde ullakan mawy daglar, indi ýakylan öýüň çyralary, öýleriň ýanyndan akyp geçýän dury saý, şonuň ýaly-da, peýzaža durmuşylyk bagyşlan ulular we çagalar teswiri göze ilýär. Dagda giç gelip, ağşam düşdi. Nazarymyzda göý saýyň şaggyldysy, çekirtgeleriň çyrlaýşy, itleriň sesi eşidilýän ýaly duýulýar. O. Tansykbaýew 1955–1960-njy ýyllarda “Sirderya”, “Dag ýoly”, “Angren-Kokant ýoly”, “Angren derýasy”, “Dagda”, “Humsan ağşamy”, “Çarwak gurluşygynda” we özüniň meşhur “Güyz daňy”, “Meniň aýdymym”, “Çarderya suw howdany” ýaly peýzaž eserlerini döretdi.

82-nji surat. Oral Tansykbaýew. “Özbekistanda mart”

83-nji surat. Oral Tansykbaýew. “Meniň aýdymym”

O. Tansykbaýewiň döredijiliginiň özboluşly tarapy ata-Watana bolan söýgi, ony beýgeltmek, Özbekistanyň gözel we gaýtalanmaz tebigatyny peýzaž eserlerinde wasp etmekdi. Özbekistanyň halk hudožnigi O. Tansykbaýew birnäçe gezek halkara sergilerde öz eserleri bilen gatnaşyp, kümüş medal bilen sylaglandy. Ol watanymyzyň sungatyny ösdürmekdäki hyzmatlary üçin hökümetimiziň ençeme orden we medallary bilen sylaglandy. Suratçynyň ençeme eserleri Moskwadaky Tretýakow galereýasy, Gündogar halklaryň sungat muzeýi, Gazagystan, Gyrgyzystan, Täjigistan, Moldowa, Latwiýa, Özbekistan sungaty muzeýlerinden orun alan.

Özbekistanyň halk hudožnigi Malik Nabiýew

M. Nabiýew 1916-njy ýylda Daşkent şäherinde doglan. Ol şekillendiriş sungatyndan ilkinji sapagy suratçy Bahram Hemdemiden aldy. 1933-nji ýylda suratçylyk okuw edarasyna okuwa girip, 1937-

ýylda ony tamamlýar. Soňluk bilen M. Nabiýew bilim edarasynnda mugallymçylyk işini alyp bardy. 1962-nji ýylda Nizamy atly Daşkent döwlet pedagogika institutiniň çeper grafika fakultetini tamamlap, özüniň sungat barasyndaky döredijilikli işini başlady. Ol taryhy şahslaryň portretlerini we taryhy wakalary teswirläp, eser döretmäge gyzyklanýardy. Taryhy şahslaryň portretini döretmek çylşyrymly bolmagyna seretmezden, suratçy dyngysyz zähmeti, döredijilikli gözlegleri sebäpli beýik adamlaryň portretlerini ýokary derejede döretmegi başardy. Baburyň keşbini döretmek prosesinde birnäçe ýyllar döredijilikli gözlegler alyp bardy. Ol Babur ýaşan Andijan, Samarkant şäherlerinde, şonuň ýaly-da, Owganystan, Hindistan ýaly ýurtlarda gulluk saparynda bolup, Babur barada işlenen miniatýura eserlerini çuňňur öwrendi. Suratçynyň dyngysyz gözlegleri, zähmeti netijesinde 1962-nji ýylda Zahiriddin Muhammet Baburyň portreti döredildi. Giň jemgyýetçilik eser alkyşlanýar. 1973-nji ýylda Birunynyň doglan gününüň 1000 ýyllygy mynasybetli, Birunynyň portretini döretmek boýunça seçip alma geçirildi. Malik Nabiýew işlän Birunynyň portreti seçipda almada birinji orny aldy. Bu portret barada ÝUNESKO-nyň “Kurýer” žurnaly, şonuň ýaly-da, daşary ýurtlaryň žurnal we gazetlerinde makala çap etdirdi. M. Nabiýewiň döredijiligindäki iň meşhur taryhy şahslaryň portretlerinden biri – 1993-nji ýylda döredilen “Emir Temur” stanokly žiwopis portretidir. Suratçy Emir Temur ýaly beýik keşbiň portretini döretmek üçin elli ýyldan artyk wagt sarp edýär. 1941-nji ýylda Emir Temuryň gubury açylyk, kelle süňki alynýar. Rus heýkeltaraşy M. Gerasimow Emir Temuryň kelle süňki esasynda onuň heýkelini işlemäge girişýär. Şol döwürler M. Nabiýew taryh muzeýinde Sahypgyranyň kelle süňküni öz gözi bilen görýär. Suratçy şol wagtdan başlap Emir Temuryň portretini döretmegi öz önüne maksat edip goýýar.

M. Nabiýew döredijilikli gözlegler prosesinde Hindistan, Eýran, Türkiýe, Angliýa, Fransiýa, Ispaniýa ýaly döwletleriň muzeý we kitaphanalarynda saklanýan Emir Temuryň şahsyna degişli miniatýura

eserlerini hem-de edebiyatlary üns bilen çuňňur öwrenip çykýar. 1993-nji ýylda Emir Temuryň keşbini döretmek boýunça yglan edilen seçip almada M. Nabiýew özi döreden Emir Temuryň portretiniň deslapky warianty bilen gatnaşdy. Seçip almada M. Nabiýew tarapyndan döredilen Emir Temuryň keşbi ýeňiji boldy. Seçip alma jemleri boýunça geçirilen ýygnakda Özbekistan Respublikasynyň Birinji Prezidenti I. Karimow gatnaşyp, eser barada aşakdaky pikirleri bildirdi: “Men ömrüniň köp bölegi harby ýörişlerde we saparlarda, il-ýurt aladasynda geçen adamyň elleri, barmaklary, göwresi nähili bolşy, ýüz-gözleri nähili many aňlatmalydygy barada öz pikirlerimi we tekliplerimi aýtdym. Şondan soň Özbekistanyň halk hudožnigi Malik Nabiýew ine şu pikirler esasynda portreti gaýtadan işledi we

84-nji surat. Malik Nabiev.
“Amir Temur portreti”

85-nji surat. Malik Nabiev.
“Bobur portreti”

bütünleý başga keşp – bu günki günde halkymyza gowy mälim bolan sahypgyranyň saýlanan keşbi peýda boldy. Hut şu keşp soňluk bilen ýurdumyzda Emir Temur babamyza bagyşlap döredilen ähli heýkeller üçin esas bolup hyzmat etdi” (I. Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. 2008-nji ý. 151-152-nji sahypalar). Malik Nabiýew azatlyk üçin göreşi suratlandyryan “Spitamen gozgalaňy”, “Jyzzak gozgalaňy”, “Samarkantda hünärmentler gozgalaňy ” ýaly ençeme eserlerini hem döretdi.

Özbekistanyň halk hudožnigi Abdulhak Abdullaýew

A. Abdullaýew 1918-nji ýylda Gazagystanyň Türküstan şäherinde doglan. Ol portret žanrynda netijeli döredijilik edip, bütün ömrüniň dowamynda adamyň daşky keşbi we içki dünýäsini öwrenmäge, ähli syrny gözläp, ökdelik bilen şekillendirmäge ymtylyp ýaşady. Žiwopisçi suratçy Türküstandaky mekdep internatda sowat alýar. Onuň mekdepdäki halypasy ýaş Abdulhakdaky surat çekmäge bolan talantyny duýup, oňa mekdepden soň çeper tehnikuma girip okamagy maslahat beripdir. 1932-nji ýylda ýaş talyp özüniň “Howzuň boýunda” atly ilkinji etýudyny döretdi. Bu eser Moskwadaky Gündogar halklarynyň döwlet muzeýi tarapyndan satyn alnypdyr. A. Abdullaýew tehnikumda okan döwründe “Dostumyň portreti”, “Inim” diýip atlandyrylan eserlerini döredip, sungat älemine täze talant girip gelýändigini görkezipdir. 1937-nji ýylda suratça “Sygyr sagmak” eseri üçin Moskwa syýahat ýollanmasy berilýär. A. Abdullaýew öz ýatlamalarynda I. Repiniň Moskwadaky Tretýakow galereýasynda saklanýan portretleriniň ony haýran galdyrandygy barada tolgunyp ýazypdyr.

Suratçy Samarkantdaky suratçylyk tehnikumyny tamamlap, 1938–1941-nji ýyllarda Moskwa suratçylyk institutynda tälim alýar. Ol “Abror Hidoýatowyň Otellonyň rolundaky portreti”, “Mannon Uýguryň portreti”, “Ussa Şirin Muradowyň portreti”, “Aýbegiň portreti”ni işleýär. “Otello” spektaklyny tomaşa edenden soň, suratçy A. Hidoýatowyň keşbindäki Otellonyň häsiýetli keşbini döretdi. Aktýoryň

keşbinde özüne ynam, erk, gyzgyn hyjuw, güýç, görnüş görnüp durýar. Obrazyň täsirini güýçlendirmek üçin suratçy aktýoryň syratyny surat tekizliginiň araçäklerine ýaýran ýagdaýda suratlandyrypdyr. Eserdäki doýgun gyzył, goňur, açyk-sargylt reňkler Otellonyň ruhy halatyny açyp bermäge hyzmat edipdir. Suratçynyň 1956–1960-njy ýyllarda Hindistana, Afrika, Indoneziýa eden syýahaty oňa döredijilikli ylham bagyşlaýar. 1957-nji ýylda sapar täsirleri esasynda “Indira Gandi”, 1964-nji ýylda “Hindi aýaly”, “Jaýpurda”, “Milli lybas geýen sinh”, “Indoneziýa kelle geýmindäki awtoportret”, 1966-njy ýylda “Fransuz dili mugallymy”, “Senegally ýigit” ýaly portret eserlerini döretdi.

A. Abdullaýew “Sabyr Abdulla”, “Mama we agtyk”, “Melike” ýaly portret eserlerini işlände ýyly we doýgun reňklerden peýdalanyapdyr. 1973-nji ýyl döreden “Ýer perzendi” eserinde portretiň fonunda peýzaždan peýdalanyapdyr. 1970–1980-nji ýyllarda suratçy beýik şahyr Alyşir Nowaýynyň portretiniň birnäçe wariantlaryny çekipdir.

86-njy surat. Abdulhak Abdullaýew. “Mama we agtyk”

87-nji surat. Abdulhak Abdullaýew. “Abror Hidoýatowyň Otellonyň rolundaky portreti”

Suratçynyň eserleri barada köp pikirler aýtmak mümkin. Ýöne onuň meşhur portretleri barada durup geçmän bolmaýar. Bular Alyşir Nowaýy, Furkat, Abror Hidoýatow, Mannon Uýgur, Nazaraly Niýazow, Mamatisak ata Taşmatow, Aýbek, Hamza, Abdulla Kahhar, Turab Tola, Habibiý, Ibrahim Rahym, Çingiz Ahmarow, Hamid Alymjan, Said Ahmet, Şaýhzada, Yzzat Soltan, Kary Niýaziý, Mirtemir, Şuhrat, Ussa Şirin Muradow, Sabyr Abdulla, Şukrulla, Hamid Gulam, Kamil Ýaşın ýaly meşhur ylym we edebiyat, sungat işgärleri, janypkeşleri, beýik alymlar keşpleridir. A. Abdullaýewiň eserleri dünýäniň abraýly muzeýlerinden orun alan.

Rafael Santi

88-nji surat. Rafael Santi.
“Sikstin Madonnasy”

Galkynyş döwrüniň beýik hudožnigi Rafael Santi 1483-nji ýylda Italiýanyň Urbina şäherinde doglupdyr. 1520-nji ýylda Rimda aradan çykypdyr. Ol suratçylyk tälimini halypasy meşhur suratçy Perujinodan alyar. Rafaeliň döredijiliginiň baş taglymy ademperwerlik, adamyň gözelligini we kämiligini wasp etmekden ybaratdy. Suratçynyň ilkinji eserleri “Rysaryň ukusy”, “Mariýanyň nikasy” diýip atlandyrylyp, oňa şöhrat getiripdir. Rafael Santiniň portret žanrynda döreden madonna eserlerinden “Madonna Konestabels”, “Madonna Granduka”, “Bagban Madonna”, “Madonna Alba”, “Madonna di Folino” ýalylyar üns bererlikdir.

1515–1519-njy ýyllarda ýokary çeper derejede işlenen meşhur eser “Sikstin Madonnasy”dyr. Bu eser rowaýatlar esasynda çekilen bolup, Germaniýanyň Drezden galereýasynda saklanýar. Rafael bu eserinde Bibi Merýem çaga göterip asmandan pese düşüşi, ony keramatly Sikstin we mukaddes Warwara garşy alşy, Bibi Merýem adamzady saklap galmak üçin öz ogluny gurban edip, iki perişde arkaly adamzada peşgeşi ussatlyk bilen suratlandyrylypdyr. Suratçynyň “Tabyta goýmak”, “Stansa dela Senýatura”, “Papa Ýuliy II”, “Kardinalyň portreti”, “B. Kastilone”, “Leo X kardinallar bilen”, şonuň ýaly-da, mahabatly žiwopis eserlerinden “Çekişme”, “Afina mekdebi”, “Parnas”, “Akyl, norma we güýç” ýaly ajaýyp suratlary oňa uly şöhrat getiripdir.

Brýullow Karl Pawlowiç

Meşhur rus hudožnigi K. P. Brýullow 1799-njy ýylda Peterburgda doglan. 1852-nji ýylda aradan çykypdyr. Ol Peterburg Çeper akademiýasynda tälim alypdyr. Germaniýanyň Drezden, Mýunhen şekillendiriş sungaty galereýasynda bolup, beýik suratçylaryň döredijiligini öwrenipdir. 1823–1835-nji ýyllaryň dowamynda Ispaniyada ýaşap, Galkynyş döwrüniň suratçylary we dowam etdirijileriniň döredijiligi bilen tanyşýar. Italiýada işlän döwründe “Italiýa daňy” (1823), “Italiýada öylän” (1827), “Çapyksuwar aýal” (1832), “Samoýlowanyň D. Paçini we arap çagajyk bilen portreti” (1832–1834), “Krylowyň portreti” (1839) ýaly eserleri bilen

89-njy surat. Karl Brýullow.
“Çapyksuwar aýal”

şöhrat gazanýar. Suratçynyň döredijiliginde adam gözelligi hem-de drammatizm, realistik döpler esasy orny eýeleýär. “Pompeýiň soňky güni”, “M. Lançi portreti” atly eserlerinde onuň döredijilik döplerini görmek bolar. Ol şekillendiriş sungatyna romantizm akymyny girizdi.

Şişkin Iwan Iwanowič

Meşhur rus hudožnigi I. Şişkin 1832-nji ýylda Tatarystanyň Elabuga obasynda doglan. 1898-nji ýylda Peterburgda aradan çykypdyr. Ol 1852–1856-njy ýyllarda Moskwa suratçylyk, heýkeltaraşlyk we binagärçilik bilim edarasynnda başlangyç tälimi alýar. 1856–1860-njy ýyllarda Çeper akademiýada okapdyr. Şekillendiriş sungatynyň peýzaž žanrynda döredijilik eden suratçy Russiýanyň tebigatynyň gözelligini, beýikligini wasp edipdir. Onuň 1878–1891-nji ýyllarda döreden “Tokaýdaky degirmen”, “Dublar”, “Garagaçlyk daňy”, “Gaýyňzar”, “Bugdaýzar”, “Ýabany demirgazykda”, “Gämibap daragtlar tokaýy”, “Gyş” ýaly eserleri üns bererlikdir. Şişkiniň eserleri Kiyew, Moskwa şekillendiriş sungaty muzeýinden we galereýasyndan, şonuň ýalyda, Özbegistanyň şekillendiriş sungaty muzeýinden orun alan. Ol Akademik derejesine sezewar bolupdyr.

90-njy surat. Iwan Şişkin. “Garagaçlyk daňy”

91-nji surat. Iwan Şişkin. “Garagaçlyk”

Repin Ilýa Ýefimowiç

Meşhur rus hudožnigi I. Repin 1844-nji ýylda Ukrainanyň Harkow welaýatynyň Çuguýew obasynda doglan. 1938-nji ýyl Peterburg golaýyndaky Kuokkalada aradan çykypdyr. I. Repin 1864–1871-nji ýyllarda Peterburg Çeper akademiýasynda okapdyr. Russiýa we daşary ýurt döwletleri boýunça eden syýahaty esasynda portret, durmuş we taryhy žanrlarda köp eserleri döretdi. Öz eserlerinde adamlaryň agyr durmuşyny, adalatsyzlyklary, rus halkynyň sosial durmuşyndaky gapmagaşylyklary realistik ýagdaýda suratlandyrypdyr. Şeýle eserlere 1870–1885-nji ýyllarda döredilen “Wolga burlaklary”, “Kursk guberniýasyndaky haçlyýöriş”, “Garaşmandylar”, “Tobadan kelle towlamak” ýaly eserlerini girizmek mümkin. Suratçynyň taryhy wakalary durmuşy, täsirli edip suratlandyran “Iwan Grozny we onuň ogly Iwan”, “Zaporožýeliler türk soltanyna hat ýazýarlar” atly eserleri meşhurdyr. 1885–1891-nji ýyllarda I. Repin W. Stasow, M. Musorgskiý, L. N. Tolstoý, I. Pawlow ýaly meşhur sungat işgärleriniň, ýazyjylaryň, alymlaryň portretlerini döredip, portret žanrynda netijeli döredijilik etdi. Ol köp ýyllar Peterburg Çeper akademiýasynda rektor wezipesinde işläp, ýaş

suratçylara tälim beripdir. Onuň eserleri Moskwadaky şekillendiriş sungaty muzeýinde we Tretýakow galereýasynda, Özbekistanyň şekillendiriş sungaty muzeýinde hem-de dünýäniň ençeme sungat muzeýlerinde saklanýar.

92-nji surat. Ilýa Repin. “Zaporožýeliler türk soltanyňa hat ýazýarlar”

93-nji surat. Ilýa Repin. “Mendeleyewiň portreti”.

18-nji amaly sapak

Amaly sapakda suratçynyň eserlerine çeper akyl ýetiriň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. O. Tansykbaýew ilkinji sapagy nirede alypdyr?
2. O. Tansykbaýewiň meşhur eseri nähili atlandyrylýar?
3. M. Nabiýew haçan we nirede doglan?
4. M. Nabiýewiň iň meşhur taryhy portret eseri nähili atlandyrylýar?
5. A. Abdullaýewiň ilkinji eseri nähili atlandyrylýar?
6. K. Brýullow nirede doglan?

7. I. Şişkin haýsy žanrda döredijilik edipdir?

8. I. Repin öz eserlerinde nähili wakalary suratlandyrypdyr?

Öý işi:

18-nji dersin temasyny okamak, söhbet depderine Özbekistanyň we dünýä suratçylarynyň üç sanydan üns berelik meşhur eserlerini we suratçylaryň ady-familiýasyny ýazyp goýmak.

NATÝURMORT KOMPOZISIÝASY

Natýurmort – fransuzça “jansyz tebigat” diýen manyny aňladýar. Onda güller, miweler, gök önümler, öý hojalyk enjamlary, guşlar we kiçi haýwan gäpleri we başgalar suratlanýar. Natýurmort XVII asyryň başlarynda Gollandiýada peýda bolupdyr. Natýurmort kompozisiýasy düzülende başga žanrlar ýaly özünde käbir mazmuny, maksady aňladýar. Natýurmort kompozisiýasy diýende, tema esasynda çekmek üçin stoluň üstüne önümleriň we zatlaryň mazmunly düzüp ýerleşdirilmegi nazarda tutulýar. Kompozisiýa sungatyň örän köp görnüşlerinde we žanrlarynda bar bolup, ol suratçynyň taglymyny saýlan sýužetler arkaly aňladyp berýär. Natýurmort kompozisiýasyny düzende kiçi zatlary öňräkde, iri önümler ýa-da zatlar bolsa arkarakda goýlany maksada laýyk bolýar. Natýurmorta fon saýlanda ýagty açyk reňkdäki önüm ýa-da zatlar üçin doýgun fon, doýgun öwüşginli natýurmort üçin açygrak fon maslahat berilýär. Natýurmortdaky önümiň ýa-da zatlaryň giňişlikleýin halatyny we mata goýlan stoluň üstüni görkezip şekillendirmek üçin, kompozisiýany gorizont çyzygyndan pesräge goýmaly.

Tema esasynda natýurmort kompozisiýasy düzülenden soň, ol gowy synlanýar we takmynan 7×4 sm kiçi ölçegde natýurmortyň deslapky teswiri çyzyp görülýär. Ony kagyza ýerleşdirmek iň möhüm wezipelerden biri hasaplanýar. Kagyzda birinji plan stoluň üsti we natýurmortyň umumy ölçegi – ini, beýikligi kagyza belgilenýär. Soňky basgançakda ondaky zatlaryň aýratyn ölçegi belgiläp alynýar. Natýurmort çekmegiň soňky basgançagynda simmetrik zatlar üçin

simmetriya çyzygyny, zatlaryň şekliniň giňişlikde ýerleşşi we perspektiw gysgalmasyny görkezmäge üns berilýär. Kömekçi çyzyklar esasynda ýerleşdirip, gurup, alnan natýurmortyň artykma çyzyklary öçürip taşlanýar. Ol galam bilen anyk edip çyzyp goýulýar. Ondaky önümleriň we zatlaryň ýagty kölegesi, refleksi, düşýän kölegesi, blik

Basgançaklaýyn nusga natýurmorty.

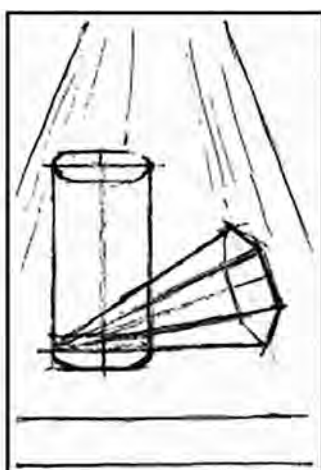
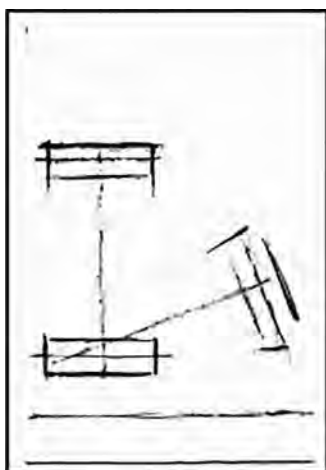
bölegi, ýarym kölegesini grafikada ýa-da reňkde suratlandyrylyp, olaryň görümi görkezilýär. Natýurmort aslyna meňzemegi üçin, çekilýän suratyň asly bilen reňki, şekili we ýagty kölegesini ýygy-ýygydan deňeşdirip durmaly.

94-nji surat. Kudratilla Mirahmedow.
“Keramiki çäýneki we milli küýzejikli natýurmortlar”

19-njy amaly sapak

Silindrdan we piramidadan düzülen natýurmort eskizini işlemek

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Natýurmort adalgasy nähili manyny aňladýar?
2. Natýurmort haçan we nirede peýda bolupdyr?
3. Natýurmort kompozisiýasy nähili düzülýär?
4. Natýurmortdaky göwrüm nähili görkezilýär?
5. “Keramiki çäýneki we milli küýzejikli natýurmortlar” kim tarapyndan işlenipdir?

Öý işi:

“Okuw gurallary” temasynda üç okuw guralyndan ybarat natýurmort kompozisiýasyny düzüp gelmek.

“BAHARKY IŞLER” TEMASYNDA SÝUŽETLI KARTINA ESKIZINI IŞLEMEK 3-NJI BARLAG IŞI

Barlag işini ýerine ýetirmek üçin sýužetli kartina döretmek temasy boýunça alan bilimlerini hem-de “Baharky işler” temasynda işlän sýužetli kompozisiýa eskizlerini ýada salyň. Ekin meýdanlarynda, mähellelerde, melleklerde, howlularymyzda baharyň önüsyrasynda amala aşyrylýan işler esasynda eskizler işläň. Eskizlerde zähmet prosesini, obrazlaryň hereketini suratlandyryň. Sýužetli kartina kompozisiýasyny düzende gysga wagtda ýerine ýetirilýän deslapky suratlary çekmegiň kadalaryna daýanmak bilen suratlandyryň.

ŽIWOPISDE SÝUŽETLI KARTINA ESKIZINI IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki derslerde stanokly žiwopis we sungatyň bu görnüşinde eserler döreden Özbekistanyň hem-de dünýäniň meşhur suratçylarynyň ömri we döredijiligi bilen tanyşdyňyz.

95-nji surat. Leonardo da Winçi.
“Syrlý gije”

Olaryň eserlerine çeper akyl ýetirip, derňediňiz. Eserler haýsy žanrlarda işlenenine seretmezden, olaryň ählisinde suratçynyň taglymy, pikiri, maksady we dünýägaraýşy aňladylýandygyny bildiňiz. Suratçy obrazlaryň, wakalaryň, zatlaryň, reňkleriň kömeginde öz taglymyny açyp görkezişini öwrendiňiz. Sýužet (fransuzça – önüm, zat, hereket) diýen

manyňy aňladýar. Şekillendiriş sungatynda – teswirlenen önüm ýa-da waka düşünilýär. Sýužetli kartinada – durmuşy wakalar, görnüşler, hereketler suratlandyrylýar. Şekillendiriş sungatynyň portret, natýurmort, peýzaž we başga žanrlaryndaky eserlerden sýužetli kartinanyň mazmunyny, taglymyny, durmuşlygyny okamak mümkin. Sýužetli kartinalar birnäçe görnüşlerde döredilýär.

1. Taryhy mazmunda döredilen kartinalaryň sýužetinde taryhy wakalar we hadysalar suratlanýar.

2. Durmuş mazmunda döredilen kartinalaryň sýužetinde gündelik durmuş, ýaşayşy, zähmet suratlanýar.

3. Mifologik mazmunda döredilen kartinalaryň sýužetinde mifiki obrazlar we wakalar suratlanýar.

Ýokardaky suratçynyň eserini synlaň. Eseriň sýužeti haýsy žanrda, nähili mazmunda döredilendigini bilň.

Galkynyş döwrüniň gaýtalanmaz hudožnigi Leonardo da Winçiniň iň meşhur eserlerinden biri “Syrlý gije” diýlip atlandyrylýar. Eserde Isa pygamberiň ybadathanada bolan wakany öz şagirtleri bilen ara alyp maslahatlaşyşy suratlandyrylan. 1495–1497-nji ýyllarda döredilen taryhy mazmundaky eserde taryhy wakalar suratlanýar.

Gündelik durmuşy suratlandyryan “Abatlaýjylar” eserini suratçy Z. Fahriddinow döredipdir.

Mifiki obrazlar we wakalar suratlandyrylan “Ikaryň ýykylmagy” diýip atlandyrylan eseri suratçy Wladimir Gobozow işläpdir.

96-njy surat. Z.Fahriddinow.
“Abatlaýjylar”

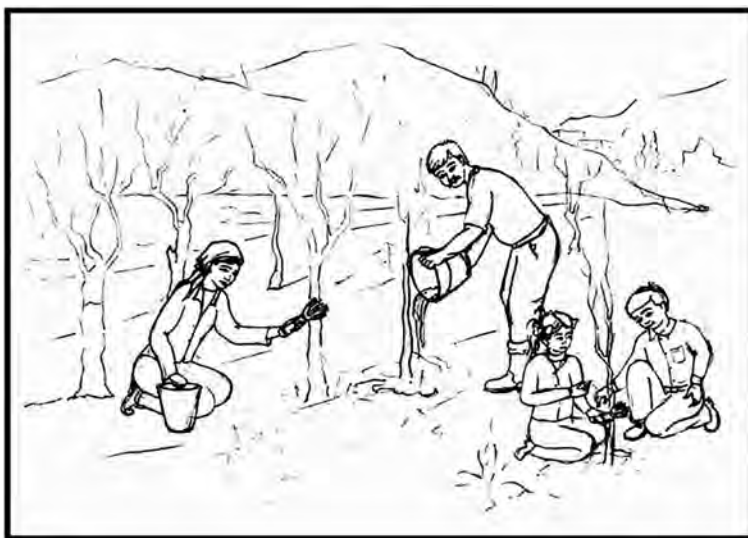
97-nji surat. Wladimir Gobozow.
“Ikaryň ýykylmagy”

21-22-amaly sapak

Edebi eser sýužeti esasynda kompozisiýa işlemek

Özüňiz okan edebi eseriň temasyny saýlaň. Edebi eserdäki wakalary, hereketleri, görnüşleri beýan edýän deslapky eskiz wariantlaryny çyzyň. deslapky eskiz wariantlaryny çyzmak maşky näçe köp ýerine

ýetirilse, sýužetli kompozisiýany tapmakda gowy netije berýär. Işlän eskiz wariantlaryňyz arasyndan makul bolanyny saýlap, baýlaşdyryp, umumylaşdyryp sýužetli kartina kompozisiýasyny suratlandyryň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Sýužet diýende nämäni düşünýärsiňiz?
2. Sýužetli kartinada nämeler suratlandyrylýar?

3. Mifologik eser nãmeleri aňladýar?
4. Taryhy mazmundaky eserde nãmeleri görýäriz?
5. Suratçy Z. Fahriddinow tarapyndan işlenen eser haýsy mazmunda döredilen?

Öý işi:

Edebi eseriň sýužeti esasynda çekilen kompozisiýany boýap, ýönekeý gara galamda sýužetli kartinanyň başga wariantyny işläp gelmek.

EDEBI ESERIŇ SÝUŽETI ESASYNDA ÖZBAŞDAK KOMPOZISIÝA IŞLEMEK

Sýužet we sýužetli kartina barada alan bilimleriňiz esasynda 3-nji barlag işini ýerine ýetiriň. Munda aşakdaky kadalary berjaý ediň.

1. Özünüňiz bilýän edebi eseri, ertekini, hekaýany, poemany saýlaň.
2. Erteki ýa-da hekaýadaky wakalary gowy ýada salyp, ýadyňyzda gaýtalaň.
3. Erteki ýa-da hekaýadaky waka-hereketleri, obrazlary ýada salyp, göz önüňize getiriň.
4. Erteki ýa-da hekaýada obrazlar bilen bagly nähili täsinlikler, wakalar, hereketler bolup geçdi?
5. Ine şu wakalary, hereketleri, obrazlary ýatdan kagyza göçürüp, eskiz wariantlaryny suratlandyryň.
6. Eskiz wariantlaryny işlände tiz ýerine ýetirilýän deslapky çyzgylardan peýdalanyň.
7. Iň gowy çykan eskizi başga eskizler bilen baglap, umumylaşdyryp sýužetli kartina kompozisiýasyny işläň.

ŞEKILLENDIRIŞ SUNGATYNDA PEÝZAŽ ŽANRY

Peýzaž žanry – (fransuzça “rausage”) tebigatyň suraty, görnüşi diýen manyny aňladýar. Peýzaž žanrynda daglar, tokaýlar, ekin meýdanlary, ýaplar, köller, derýalar, köçeler we öýler suratlandyrylýar.

O. Tansykbaýewiň dag peýzažlary, I. Lewitanyň we I. Şişkiniň tokaý, I. Aýwazowskiniň we R. Kentiň deňiz peýzažlary islendik adamy özüne çekýär. Peýzaž şekillendiriş sungatynyň liriki žanrlaryndan biridir. Suratçylar bu žanr arkaly tebigata, Watana bolan söýgi duýgusyny suratlandyrýarlar. Tebigat peýzažlaryny şekillendirmek VII asyrdan Hytaý suratçylyk sungatynda peýda bolupdyr.

Peýzaž žanry özbaşdak žanr hökmünde Ýewropa sungatynda XVII asyrdan başlap ösdi. Bu žanr Gollandiýa žiwopis sungatynda giň ýaýrapdyr.

XVII asyra çenli tebigat peýzažy görnüşleri portret eserleri üçin fon hökmünde hyzmat edipdir. XIX asyrdan başlap peýzažyň täze şäher, bag ýaly görnüşleri barha ösdi. Adamyň tebigata bolan emosional gatnaşygy, psihologik mazmun, peýzažda öz beýanyny tapyp başlady. Peýzaž eserlerinde diňe bir tebigatyň görnüşi suratlandyrylman, eýem onda mälim taglym öňe sürülýär.

Suratçy peýzaž eserini döretmezden öň öz kartinasynda öňe sürmekçi bolan taglymyny anyk göz önüne getirip alýar. Ol döredilýän eseri üçin tebigatdan käbir zatlary, meselem, daragtyň bedeni, çybygy,

98-nji surat. Oral Tansykbaýew.
“Janajan ülke”

99-njy surat. A. Möminow.
“Badam güllände”

şahalar, öýler, köçeler, transport serişdeleri we başgalary özüne garap suratyny çekýär.

Peýzaž çekilende plany dogry şekillendirip bilmek, iň ýakyndaky zatlar birinji planda, uzagrakdaky zatlar soňky plandygyny, zatlar uzaklaşanda ölçeginiň barha kiçelýändigini nazarda tutmak möhüm ähmiýete eýe. Howa perspektiwasy kadasyna görä, suratçy uzakdaky zatlaryň reňki, ýakyndaky zatlaryň reňkine garanda açyk we ösügsiräk görünýändigini öz suratynda görkezip bilmelidir. Suratçy tebigatyň dürli ýagdaýlaryny öz eserlerinde suratlandyrýar.

100-nji surat. I. Aýwazowskiý.
“Dokuzynjy tolkun”

101-nji surat. I. Lewitan. “Mart”

24-25-nji amaly sapaklar

Erkin temada peýzaž işlemek

Tebigatyň dürli halatlaryny synlansyňyz. Baharda we güýzde ýagynyň öňünden g4ýçli şemal bolup, çañ-tozan göterilýändigini, ýyldyrym çakyp, gök gürrüldisini, güýçli ýa-da güýçsüz ýagyn ýagyşyny, ýene bir sellemde howa açylyp günüň şöhle saýandygyny, älemgoşaryň emele gelýändigini görensiňiz.

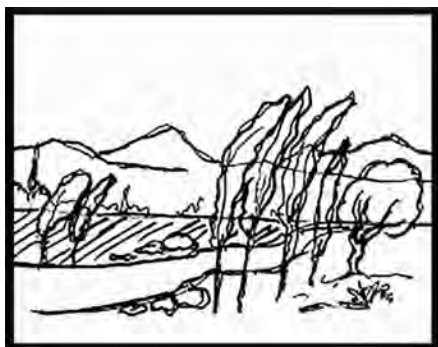
Tebigatyň haýsy halatyny çyzmakçy bolýandygyňyzy anyk kesgitläp alyň.

eskiz variant

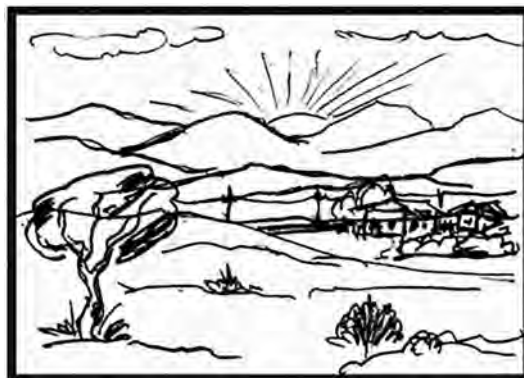
nusga eser

I eskiz variant

II nusga eser

III eskiz warianty

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Peýzaž adalgasy nähili manyny aňladýar?
2. Tebigat peýzažlaryny şekillendirmek haçan we nirede peýda bolupdyr?
3. Haýsy asyrdan başlap peýzažyň şäher, bag ýaly görnüşleri ösdi?
4. Peýzaž çekende planyň ornunyň ähmiýeti barmy?
5. “Janajan ülke” diýip atlandyrylan peýzaž eserini haýsy suratçy işläpdir?

Öý işi:

Erkin temadaky peýzaž ýa-da ýagynly gün temasynda eskiz wariantyny işläp gelmek.

GRAFIKI IŞ (MEKDEP, SYNP EMBLEMASYNY IŞLEMEK)

Emblema – grek dilinden alnan bolup, haýsy-da bolsa bir taglymy şertli şekillendirmek manysyny aňladýar. Meselem, waza oralan ýylanyň teswiri medisina, kitap – tälim we ruhyýet, ýer şary – halkara möçber, kepderi – parahatçylyk belgisi hökmünde ulanylýar. Mekdep emblemasyny suratlandyrylanda mazmun we taglym aşakdaky ýönelişleri öz içine almagy mümkin:

1. Mekdep, tälim mesgeni bolany üçin kitabyň suraty bolmaly.
2. Mekdep bilim ýaýygy dergäh bolany üçin günüň teswirinden peýdalanmak mümkin.
3. Emblemada mekdebiň nomeri we welaýatyň, şäheriň, tümeniň ady ýazylýar.
4. Mekdep käbir predmete ýa-da sungata çuňňurlaşdyrylan bolsa, ylym ýa-da sungat belgisi suratlandyrylýar.
5. Mekdepde hemişe birinji we soňky jaň kakylýandygyny nazarda tutup, jaňyň teswirinden hem peýdalanmak mümkin.

6. Emblema dürli geometrik şekilleriň içinde bolmagy mümkin.

7. Emblemada kitabyň teswiriniň görnüşini diňe öňden däl, yokardan görünyän ýagdaýda şekillendirip ýerleşdirmek mümkin.

Nusga emblemalaryň teswirleri.

Emblemalaryň eskiz wariantlaryny synlap, öz mekdep emblemaňyzyň wariantyny suratlandyryň. Ýazgylary ýerleşdirende simmetriýa çyzygyndan peýdalanyň. Mekdep sözüni emblemanyň ortasyna ýerleşdirmek üçin ortadan dik simmetriýa çyzygy çyzylýar. Mekdep sözi 6 harpdan ybarat. Diýmek, simmetriýa çyzygynyň çep tarapyna üç, sag tarapyna üç harp ýerleşdirilýär.

26-njy amaly sapak

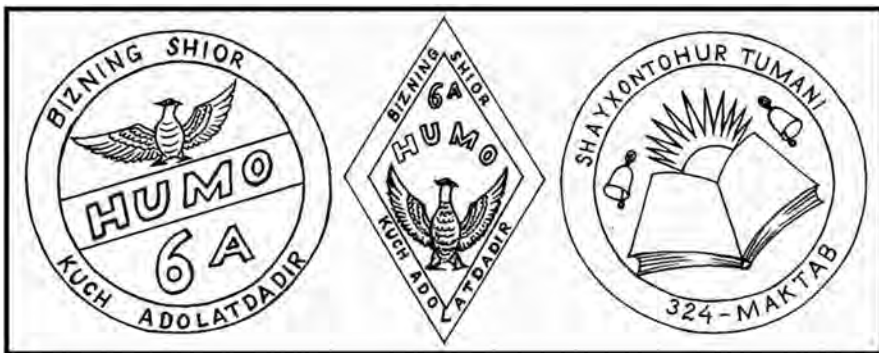
Synp emblemasyny teswirlände mazmun we taglym aşakdaky ýaly önelişleri öz içine almagy mümkin:

1. Emblemada synp nomerini ýazmak.
2. Emblemada synp toparynyň adyny ýazmak we degişli surat şekillendirmek.
3. Emblemada synpyň şygaryny ýazmak.
4. Emblema dürli geometrik şekilleriň içine işlenmegi mümkin.

Emblemalaryň eskiz wariantlaryny synlaň. Size makul bolan şekiliň içine öz synpyňyzyň emblemasyny işläň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Emblema nähili manyny aňladýar?
2. Medisina emblemasy nähili teswire eýe?

Emblemalaryň eskiz wariantlary.

3. Ýer şarynyň teswiri nämäni aňladýar?
4. Mekdep emblemasy üçin nämeleriň suratyndan peýdalanmak mümkin?

Öý işi:

Synp emblemasynyň başga wariantyny işläp gelmek.

IV ÇÄRÝEK

Gadyrly okuwçylar, siz bu çäryekde esasan şekillendiriş sungatynyň portret žanry barada nazary we amaly maglumatlaryňyzy baýlaşdyrarsyňyz. Suratçylaryň portret eserleri bilen taňsyň, olary derňemegi öwrenersiňiz. Özbek we dünýä şekillendiriş sungaty ussalary tarapyndan işlenen taryhy, mifologik, sýužetli portretleri tomaşa edip, özüňiz hem bu ýönelişde beýik eždatlarymyz, legendar gahrymanlarymyzyň portretlerini işlärsiňiz.

Şonuň ýaly-da, portret çekmegiň iň esasy kadalaryny öwrenersiňiz. Özüňiz işläň suratyňyzy sergä nähili taýýarlap bezemelidigini bilersiňiz.

ŞEKILLENDIRIŞ SUNGATYNYDA TARYHY ÝA-DA MIFOLOGIK TEMALARDA IŞLENEN PORTRETLERE ÇEPER AKYL ÝETIRMEK

Portret – fransuzça “portrait” sözünden alnan bolup, adamyň ýa-da adamlaryň keşbini şekillendirmek manysyny aňladýar. Portret žanrynda adamyň daşky keşbi içki dünýäsi bilen birlikde suratlandyrylýar. Suratçy portret çekmek bilen, onuň birinji maksady, şekillendirilýän adamy suratda edil özüne meňzedip çekmäge ymtylýar we onuň esasy maksady meňzedip çekmek bilen çäklenmezden, şekillendirilýän adamyň möhüm aýratynlygyny we belgilerini, şahsy häsiýetlerini, döwri umumylaşdyryp obraz döretmekden ybarat.

Portret birnäçe görnüşlere bölünýär:

1. Indiwiidual portret (bir obraz suratlandyrylýar).
2. Jübütlikde işlenen portret (iki obraz suratlandyrylýar).
3. Topar teswirlenen portret (bir topar obrazlar suratlandyrylýar).
4. Dabaraly, resmi, şahana portret (iň owadan lybasda suratlandyrylýar).
5. Psihologik portret (gülki, gaýgy, ýylgyrys, gamgyn, aglaýan, gorky halaty suratlandyrylýar).
6. Awtoportret (suratçy aýna garap özüni suratlandyryýar).
7. Taryhy portret (taryhy şahslaryň obrazlary suratlandyrylýar).
8. Mifologik portret (mifiki obrazlar suratlandyrylýar).

Taryhy şahslaryň obrazlaryny döretmekde suratçydan örän uly gözleg, zähmet talap edilýär. Taryhy şahs baradaky maglumatlar – fotolary, suratlary, golýazmalary toplamak, çuňňur öwrenmek, eskiz wariantlaryny işlemek şolara degişlidir. Biz öňki çäryekde babamyz Emir Temuryň keşbini döretmek üçin suratçy M. Nabiýewiň alyp baran gözlegleri barada okap öwrenipdik. Bu taryhy portret döretmegiň iňňän çylşyrymlydygyna mysal bolup biler.

102-nji surat. M. Muzahhib.
Alyşir Nowaýynyň portreti

103-nji surat. W. Kaýdalow.
“Alyşir Nowaýy” portreti

Mifologik portretleri döretmekde suratçydan tema boýunça dessana, rowaýata, mife öwrülen obraz barada maglumat toplamak, çuňňur öwrenmek, okamak we legendar obrazyň eskizlerini döretmek, gözlemek talap edilýär. Beýik eždadymyz Alyşir Nowaýynyň portreti üçin seçip alma yglan edilende, W. Kaýdalow tarapyndan 1947-nji ýylda döredilen “Alyşir Nowaýy”nyň taryhy portreti üns bererlikdir.

Suratçy köp ýyllar gözlegler alyp baryp, döredijilikli lezzetden doly, her taraplaýyn kämilleşen şahyr, döwlet işgäriniň keşbini döredti. Portretdaki äpişgäniň önüne goýlan gül, şahyryň döredijiliginiň gülläp ösen döwrüni aňladýan mazmuny berip durýar.

XV asyrdan Kemaliddin Behzad, M. Muzahhib tarapyndan miniatýura usulynda, XX asyrdan W. Kaýdalow, K. Başarow we başga suratçylyk tarapyndan grafika we žiwopis usulynda döredilen Alyşir Nowaýynyň keşbini, Özbegistanyň halk hudožnigi Abdulhak Abdullaýew hem on ýyllyk gözlegleri netijesinde özboluşly ýagdaýda üstünlikli döretmegi başardy.

Portret eserleriň derňewine degişli bilimler gönüden-göni özboluşly ulganda öwrenilýär. Bilimler çeşmesi bolsa eseriň özünde jemlenendir.

104-nji surat. Abdulhak Abdullaýew. “Alyşir Nowaýy” portreti

105-nji surat. Alyşir Alikulow. “Alyşir Nowaýy” portreti

Eserdäki möhüm taraplar gözden geçirilip, şolar esasynda suratçy oýlap umumylaşdyran çeper obraz kesgitlenýär.

Suratçynyň eserlerine akyl ýetirmek we derňemek, eser baradaky taglymy aňyp bitewi düşünjä eýe bolmaga kömek edýär. Tema degişli reproduksiýalery we slaýdlary görmek, synlamak, derňemek, synlandan soň ýazyp ýa-da ýatdan gaýtalamak maşklaryny ýerine ýetirmek öwrenijide eserlere akyl ýetirmek we derňäp bilmek endiklerini ösdürýär.

Kartina akyl ýetirmek ulgamy eser bilen ilkinji tanyşlyk prosesini öz içine alýar. Portret eserine akyl ýetirmek takmynan üç basgançakda amala aşyrylýar.

Birinji basgançakda – suratyň umumy manysy bilen tanyşmak obrazy we obrazlary duýmak, kompozisiýa merkezini, detallary, giňişlikleýin ýerleşişini anyklamak ýaly wezipeleri öz içine alýar.

Ikinji basgançakda – eser ýene bir gezek jikme-jik öwrenilýär. Derňew maglumatlary umumylaşdyrylýar. Eseriň dili, obrazly gurluşy, taglymy mazmuny öwrenilýär. Munda suratçynyň pikiri, taglymy, derňewçiniň pikirine öwrülip başlaýar.

Üçünji basgançakda – eser doly we her taraplaýyn akyl ýetirilip bahalanýar. Eser giň döredijilikli derňelip, akyl ýetiriji taglymy, ahlak, estetik täsir edýän faktora öwrülýär. Portret öwrenilmek bilen, ondan adamlaryň durmuşy, ahlak däpleri, jemgyýetçilik gatnaşyklary, döwre laýyk başga zatlar açyp görkezilendigini görmek mümkin.

Portret eserlerini derňew edende aşakdaky soraglardan peýdalanmak maslahat berilýär:

1. Portretde kim teswirlenen?
2. Portretiň esasynda nähili taglym ýatýar?
3. Portret nähili görnüşde teswirlenen: adatdaky ýalymy ýa-da dabaralymy?

Şular ýaly umumy soraglar berlip, soň eseriň taglymyny, suratçynyň pikirini açyp görkezýän teswir we aňlatma serişdelerine durup geçilýär.

Kompozisiýa – esasy obraz we onuň töweregindäki zatlaryň ýerleşşi, suratdaky predmetler, olaryň orny we ähmiýeti, detallar, olaryň wezipesi.

Çyzgy – suratlandyrylýan zatlaryň şekili, göwrümi, ýerleşşi, häsiýetnamasyny açyp görkezmekdäki ähmiýeti.

Perspektiwa – esasy figuranyň kompozision halatynda onuň ähmiýeti.

Kolorit nähili?

Reňkiň umumy gammasy, portretiň taglymyny nähili açýar?

Reňk – hilleri, bir reňkiň başga reňke geçişi nähili?

Reňkler bir-biri bilen garmonik gamma goşulýarmy?

Reňk göwrümi we perspektiwany nähili görkezýär?

Kelle, eller, geýimler nähili reňklerde görkezilen?

Suratyň fony nähili, onuň ähmiýeti nämeden ybarat?

Faktura – suratçynyň reňk çalnan zolagy, awtografy, zatlaryň şekillendirilişi nähili?

106-njy surat. T.Sadullaýew.
“Nowaýy we Behzad”

107-nji surat. W. Kaýdalow.
“Alpamyş”

108-nji surat. T.Kurýazow.
“Menguberdi”

Suratçy portreti oňa mahsus individual psihologik karakteri bilen döredip bilipdirmi?

Portretdeki obrazyň ýaşı, wezipesi, adamlara gatnaşygyny anyklaň.

Obrazyň häsiýeti (şadyýan, agras, akyly, düşbi, gamsyz) nähili?

Suratçy obrazdaki haýsy aýratynlygy nygtaýar?

Obrazyň gyzyklanmasy, ruhy durmuşy, terjimehaly nähili?

Portrete akyl ýetiren wagtynda sizde nähili duýgular we pikirler peýda boldy?

Ýokardaky portret eserini derňew soraglaryndan peýdalanyp, hödürülen taryhy we mifologik portretlerden bir sanydan akyl ýetiriň hem-de söhbet depderiňize bellik ediň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Portret sözüniň manysy näme?
2. Taryhy şahslaryň portretini döretmekde suratçydan nähili zähmet talap edilýär?
3. Suratçy W. Kaýdalow tarapyndan işlenen “Nowaýy” portreti haçan döredilipdir?
4. XV we XX asyrlarda Alyşir Nowaýynyň keşbini döreden suratçylary aýdyň?
5. Portret eserine akyl ýetirmek näçe basgançakda amala aşyrylýar?
6. “Alpamyş” mifologik portretini haýsy suratçy işläpdir?
7. A. Abdullaýew “Alyşir Nowaýy” portretini döretmek üçin näçe ýyl gözlenipdir?

Öý işi:

Söhbet depderine taryhy we mifologik temalarda işlenen eseriň fotolaryny tapyp ýelimlemek. 27-nji dersiň temasyny okamak.

TARYHY PORTRET İŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki dersde portret, onuň görnüşleri, taryhy we mifologik portret işlemekde suratçylar nähili gözleg işlerini alyp barýandyklary barada bildiňiz. Bu günki taryhy portret işlemek dersinde taryhy obrazlardan biri – 1455-nji ýylda Hyratda doglan, XV asyr Gündogar miniatýura sungatynyň iri wekili miniatýuraçy suratçy Kemaliddin Behzadyň taryhy portretini synlap bilersiňiz (*110-njy surat*). Taryhy portret çekende derslikden peýdalanýarsyňyz.

109-njy surat. Malik Nabiyew
“Abu Reýhan Biruny” portreti

110-njy surat. Reýh
“Kemaliddin Behzad öz ussahanasynda”

Portreti işlemezden öň taryhy portretiň basgançaklaýyn nusga teswirinde görkezilen çekmegiň basgançaklaryny üns berip öwreniň. Çekmegiň zygiderligini synlap öwreneniňizden soň, şu kadalar esasynda taryhy portreti işläň.

1. Hereketdäki halat boýunça kömekçi ok çyzygyny geçiriň.
2. Ok çyzyga kelläniň ölçegini 5 gezek ýerleşdiriň.
3. Ikinji kelläniň ölçeginiň ortasyndan boýun, egin we el üçin kömekçi çyzyk çyzyň.

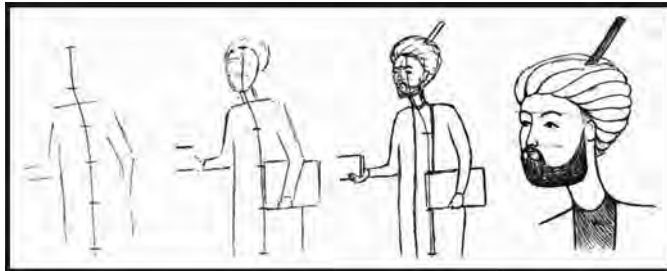
4. Kelle bölegi, kelle geými, beden araçägi, eliň galyňlygy, eldäki kitaby deslapky ýeňil çyzyklar bilen çyzyp alyň.

5. Portret işlemegiň kadalary esasynda kelläniň şekilini 3 bölege bölüp, göz, gaş, burun, dodak ýaly agzalary çyzyp ýerleşdiriň. Eldäki kagyz, kitap, lybas ýaly zatlaryň araçäginini anygrak edip çyzyň we arka fondaky goşmaça üstüni ýetiriji zatlary çyzyň. Surat taýýar bolandan soň oňa reňk saýlaň.

28-nji amaly sapak

Taryhy portretiň suratyna garap nusgasyny döretmek

Taryhy portreti üns berip synlaň. Portretiň ýüzüniň gurluşynyň gatnaşygyny dogry çyzmakda, adamyň ýüzüni çyzmagyň kadalaryna esaslanýan kömekçi çyzyklardan peýdalanyň.

Portretiň basgançaklaýyn nusga teswiri.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Kemaliddin Behzad haçan doglan?
2. Taryhy portreti çyzanda birinji we ikinji basgançagynda nähili iş ýerine ýetirilýär?
3. Göz, gaş, burun, dodagy ýerleşdirmek üçin kelläniň şekili näçe bölege bölünýär?
4. Deslapky ýeňil çyzyklar bilen çyzmak näçenji basgançakda amala aşyrylýar?

Öý işi:

Ýönekeý gara galamda derslikdäki taryhy portretlerden birini özüne garap çekip gelmek.

MIFOLOGIK TEMADA PORTRET İŞLEMEK 4-NJI BARLAG İŞİ

Mifologik (legendar) žanr – halk agzeki döredijiligi esasyndaky şekillendiriş sungaty eserlerini suratlandyrýar. Meselem, döw, aždar, suw perisi, gar melikesi ýalylar şolara degişlidir.

Mifologik temalarda döredilen eserler esasan žiwopisde we heýkeltaraşlykda işlenýär.

111-nji surat. Şamahmud Muhammetjanow. “Söweş” lakly miniatýura

112-nji surat. W. M. Wasnesow. “Üç batyr”

*113-nji surat. Walentin
Lugowskiý. “Mifiki döw”*

*114-nji surat. Anatoliý
Bobrow. “Semurg”*

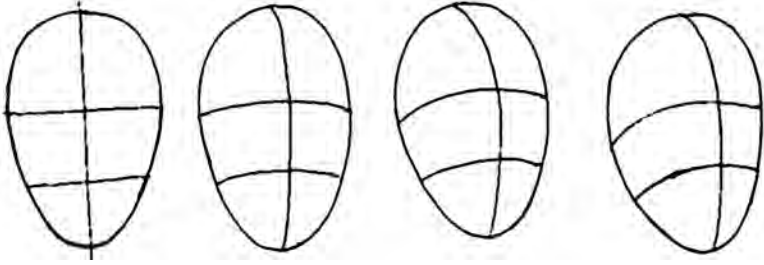
“Alpamyş”, “Görogly” ýaly dessanlardaky, şonuň ýaly-da, Alawuddiniň jadyly çyrasy, Semurg, Bunýat we Parizat ýaly eser gahrymanlary legendar mifologik obrazlar hasaplanýar. Suratçylar tarapyndan işlenen mifologik portretleri synlaň.

29-njy amaly sapak **Suratçy W. Kaýdalow tarapyndan işlenen** **“Alpamyş” mifologik portretini özüne garap işlemek**

W. Kaýdalowyň işlän mifologik portretini synlaň.

Portret çekmegiň kadalaryna amal etmek bilen portreti özüne garap çekiň.

Adamyň kellesiniň teswirini çyzanda, birneme gapdal tarapa öwrülen ýüzi çekmek üçin aşakdaky çyzgy shemalaryndan haýsysynyň laýyk gelşini öwreniň.

Gaýtalamak üçin soraglar.

1. Mifologik žanrda nämeler suratlandyrylýar?
2. “Mifiki döw” diýip atlandyrylan eseri haýsy suratçy işläpdir?
3. Suratçy Anatoliý Bobrow işlän mifologik eser nähili atlandyrylýar?
4. W. Kaýdalowyň mifologik eseri nähili atlandyrylýar?

Öý işi:

“Alpamyş” mifologik portretini çyzyp, tamamlap gelmek.

TARYHY TEMADA PORTRET IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz taryhy portretleriň suratçy tarapyndan nähili çylşyrymly zähmet, gözlegler netijesinde döredilýändigini barada öňki derslerden maglumatlara eýesiniňiz. Suratçy individual portret çyzmak bilen, suraty aslyna meňzetmek üçin ähli çeşmäni (göz-gaşyň ýerleşşi, burun, dodak, gulak, ýagty kölege, karakteri) suraty çekilýäniň özüne garap ýüzüniň gurluşyndan alýar. Portreti suraty çekilýäne garap birnäçe eskiz wariantlaryny çyzýar. Suratçy taryhy portret döretmek üçin taryhy obraz baradaky çeşmeleri golýazma edebiýatlardan, ol barada işlenen suratlardan we fotolardan gözleýär. Şu maglumatlar esasynda eskiz wariantlaryny işleýär. 116-njy suratdaky “Soltan Ali Mürze” taryhy portreti suratçy Malik Nabiýew tarapyndan ussatlyk bilen işlenen. 117-nji suratdaky “Ulugbek Mürze” taryhy portreti bolsa suratçy A. Ikramjanowyň çotgasyna degişli. 118-nji suratdaky “Puşkin” taryhy portreti suratçy Orest Kiprenskiý tarapyndan işlenen bolup, öwgä mynasypdyr. Bu günki dersde siz taryhy portreti Özbegistanyň we dünýä suratçylary tarapyndan derslikde berlen taryhy obrazlaryň suratyna garap işleýärsiniňiz. Taryhy obrazlary synlaň. Olardan käbirini saýlaň we portret işlemek kadalary esasynda özüne garap çekiň.

115-nji surat.
M. Nabiýew. “Soltan
Ali Mürze”

116-njy surat.
A. Ikramjanow.
“Ulugbek Mürze”

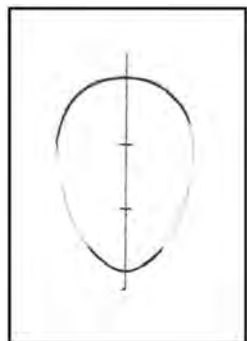
117-nji surat.
O. Kienskiý.
“A.S.Puşkin”

Portret işlemek kadalary

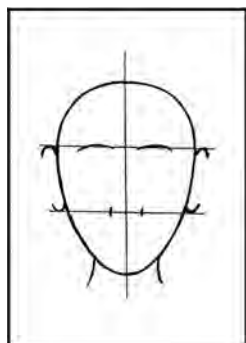
1. Simmetriýa ok çyzygyny surat depderiňize çyzyň.
2. Kagyzyň merkezinden ýokarrak ýere simmetriýa çyzygynyň üstüne ýumurtganyň şeklini çyzyň.
3. Ýumurtga şeklini deň üç bölege bölüň.
4. Birinji çyzyga gaş we gulagyň ýokarky bölegini, ikinji çyzyga burun we gulagyň aşaky bölegini ýerleşdiriň.
5. Gaşyň aşagynda göz üçin kömekçi çyzyk çyzyň, gözüň inini ölçegi ýüz4ň inine 5 gezek ýerleşdirýärsiňiz.
6. Burun bilen agzyň arasyndaky aralygyň merkezinden birneme ýokarraga dodagyň orta çyzygyny çyzyň.
7. Simmetriýa çyzygyna goýlan ikinji kelläniň ölçeginiň gorizontal çyzygy boýunça arasynda egin ýerleşýär.
8. Gaş, göz, gulak, burun, dodak ýaly agzalary çekiň, soň kelle geým, lybas we başga maýda bölekleri ekiň. Çekmek prosesinde çekilýän portreti derslikdäki taryhy portrete deňeşdirip duruň.

30-31-nji amaly sapaklar

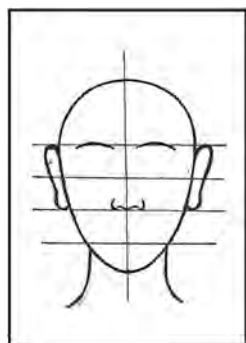
Suraty ýeňil çyzyklar bilen açyk reňkde çyzyň

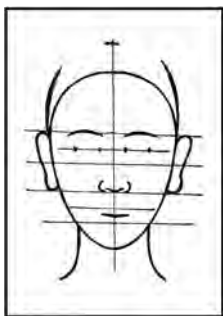
Simmetriýa çyzygyny açyk reňkde çyzyň, çyzygyň ýokarsyna uly we aşaky bölegine kiçi ýaý çyzyň. Uly ýaýdan kiçi ýaýa çenli bolan aralygy deň üç bölege bölüp nokat belgiläň.

Iki ýaýy birleşdirip ýumurtga şeklini alyň. Şekili kömekçi çyzyk bilen deň üç bölege bölüň. Boýun bölegini çyzyň. Gulagyň ýokarky we aşaky bölegini birinji we ikinji kömekçi çyzygyň içine belgilemek: Gulagyň aşaky böleginiň kömeginde çyzygynyň arasynda burun üçin nokatlar belgiläň.

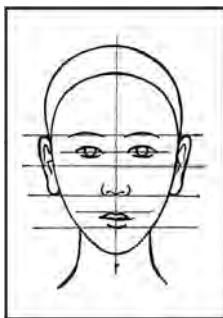

Birinji çyzykda gaşyň we gulagyň ýokarky bölegi, ikinji çyzykda, burun we gulagyň aşaky bölegi yzylýar. Gaş bilen buruna çenli we burundan agza çenli bolan aralygy deň ikä bölüp kömekçi çyzyk çyzyň.

Kelläniň ýokarky araçäk çyzygyny gaş bilen burun aralygyny ýarym ölçeginde belgiläp nokat goýuň.

Gaş bilen burun aralygynyň ölçegini deň ýarysyny ýene deň ikä bölüp gözi çekmek üçin kömekçi çyzyk çyzyň we gözün teswiri üçin nokat belgiläň. Edil şeýle burun bilen agyz aralygynyň ölçegi deň ýarysyny ýene deň ikä bölüp dodak üçin kömekçi çyzyk çyzyň.

Kesgitlenen nokatlara gözi we dodagy çyzyp ýerleşdiriň. Kelläniň ýokarky böleginiň araçäk çyzygyny birleşdirip goýuň.

Soňky basgançakda çyzmakçy bolan taryhy portret suratyna garap, gaş, göz, burun, dodak, kelle geým ýa-da saç sakgal ýaly böleklerini göçürüp çyzyp soňky shema ýerleşdiriň.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Suratçy individual portreti çyzanda ähli çeşmäni nireden alýar?
2. Taryhy portret çyzmak üçin suratçy zerur çeşmäni nireden gözleýär?
3. “Soltan Ali Mürze” taryhy portretini haýsy suratçy işläpdir?

Öý işi:

Derslikden çekýän taryhy portreti tamamlap gelmek.

ÝATDAN TEMATIK NATÝURMORT IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki dersde natýurmort we natýurmort kompozisiýasyny düzende nämelere üns bermelidigini bildiňiz. Şonuň ýaly-da, suratçylar tarapyndan işlenen natýurmort kompozisiýalaryny derňemegi öwrendiňiz. Bu günki dersimiz ýatdan tematik natýurmort işlemek bolup, siz berlen temalardan käbirine natýurmort kompozisiýasyny ýatdan düzmelisiňiz.

Nusga temalar bilen tanyşyp çykyň.

Temalaryň içinden käbirini saýlap, tema esasynda ýatdan eskizler çyzyň. Eskizleri umumylaşdyryp, ýatdan tematik natýurmort düzüň. Natýurmorty ýatdan düzen mahalyňyzda alan bilimleriniňize esaslanyň:

- zatlary çyzanda simmetriýa çyzygyndan peýdalanmak;
- şekillendirilýän zatlaryň giňişlikleýin halatyny görkezmek üçin olary gorizont çyzygyndan pesräkde çyzmak;
- uly zatlary arkarakda, kiçi zatlary bolsa öňräkde şekillendirmek;
- doýgun zatlary açyk fonda, açyk reňkdäki zatlary bolsa doýgun fonda şekillendirmek;
- natýurmortdaky birinji planda stoluň üstüni görkezmek;
- natýurmorty 3-4 sany önümden ýa-da zatdan düzmek;
- natýurmortdaky önümleriň görümini görkezmek üçin ýagty kölemeden peýdalanmak;

Nusga temalar:

1. Miwe we gök önümlerden düzülen natýurmort.
2. Okuw gurallaryndan düzülen natýurmort.
3. Sport enjamlaryndan düzülen natýurmort.
4. Aşhana enjamlaryndan düzülen natýurmort.
5. Küýzedäki gül dessesi natýurmorty.
6. Geometrik şekillerden düzülen natýurmort.
7. Milli gap-çanaklardan düzülen natýurmort.

32-nji amaly sapak

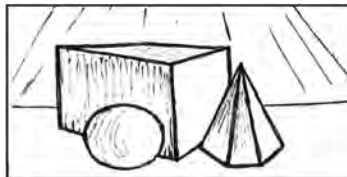
Ýatdan tematik natýurmort işlemek

takmyny eskiz warianty

takmyny eskiz warianty

takmyny eskiz warianty

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Zatlaryň giňişlikleýin halatyny görkezmek üçin näme etmeli?
2. Natýurmort düzende uly we kiçi önümler nähili ýerleşdirilýär?
3. Natýurmortdaky önümleriň fony nähili saýlanýar?
4. Natýurmortdaky önümleriň göwrümi nähili görkezilýär?

Öý işi:

Ýatdan başga temada natýurmort kompozisiýasyny ýönekeý gara galamda çyzyp gelmek.

MIFOLOGIK TEMADA SÝUŽETLI KARTINA IŞLEMEK

Gadyrly okuwçylar, siz öňki çärykde edebi eser sýužeti esasynda, baharky işler temasy boýunça sýužetli kompozisiýalaryň eskizlerini işlediniňiz. 4-nji barlag işinden öňki dersde bolsa taryhy temada sýužetli kartina kompozisiýasyny döretmegi öwrendiniňiz. Bu günki dersde siz mifiki temada sýužetli kartina kompozisiýasyny düzmegi öwrenýärsiniňiz. Mifologik temada işlenen sýužetli kartinalarda döw, aždar, suw perileri, gar melikesi ýalylar suratlandyrylýar. Şonuň ýaly-da, halk agzeki döredijiligi esasynda döredilen dessanlardaky Alpamyş, Görogly ýaly obrazlaryň teswiri döredilýär.

Suratçylar tarapyndan işlenen mifologik temalardaky eserleri synlaň. Eserlerdäki mifologik wakalardan we obrazlardan suratçy düzen kompozisiýany derňäň. Suratçynyň taglymyňy we pikirini öwreniň.

33-nji amaly sapak

Özüňiz bilýän mifiki eseriň temasyny saýlaň.

Tema esasynda mifiki obraz we waka suratlandyrylan sýžetleriň deslapky çyzgylaryny işläň. Mysal üçin, Semurg, Bunýat we Parizat rowaýaty üçin sýžet saýlap bilersiňiz. Sýžetde mifiki obrazlaryň hereketini suratlandyryars. Bunýat bilen döwüň söweşi çekilen kartinamyz üçin bir sýžet bolup bilýär.

118-nji surat. Pawel Woronkin. Nodiranyň goşgular kitabyna illýustrasiýalar.

Gaýtalamak üçin soraglar:

1. Mifologik eserlerde nämeler suratlandyrylýar?
2. Özbek halk ertekisine mifologik temadaky grafiki eseri haýsy suratçy işläpdir?

Öý işi:

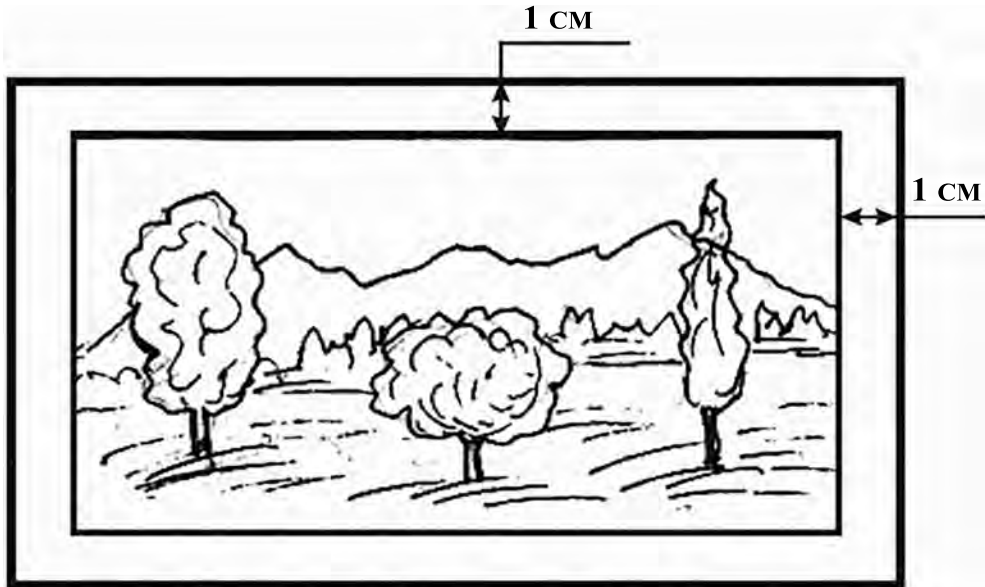
Mifologik temada işlenen sýžetli kartinany tamamlap gelmek.

MENIŇ SUNGATYM ÝAŞYTDAŞLARYM NAZARYNDA (JEMLEÝJI DERS)

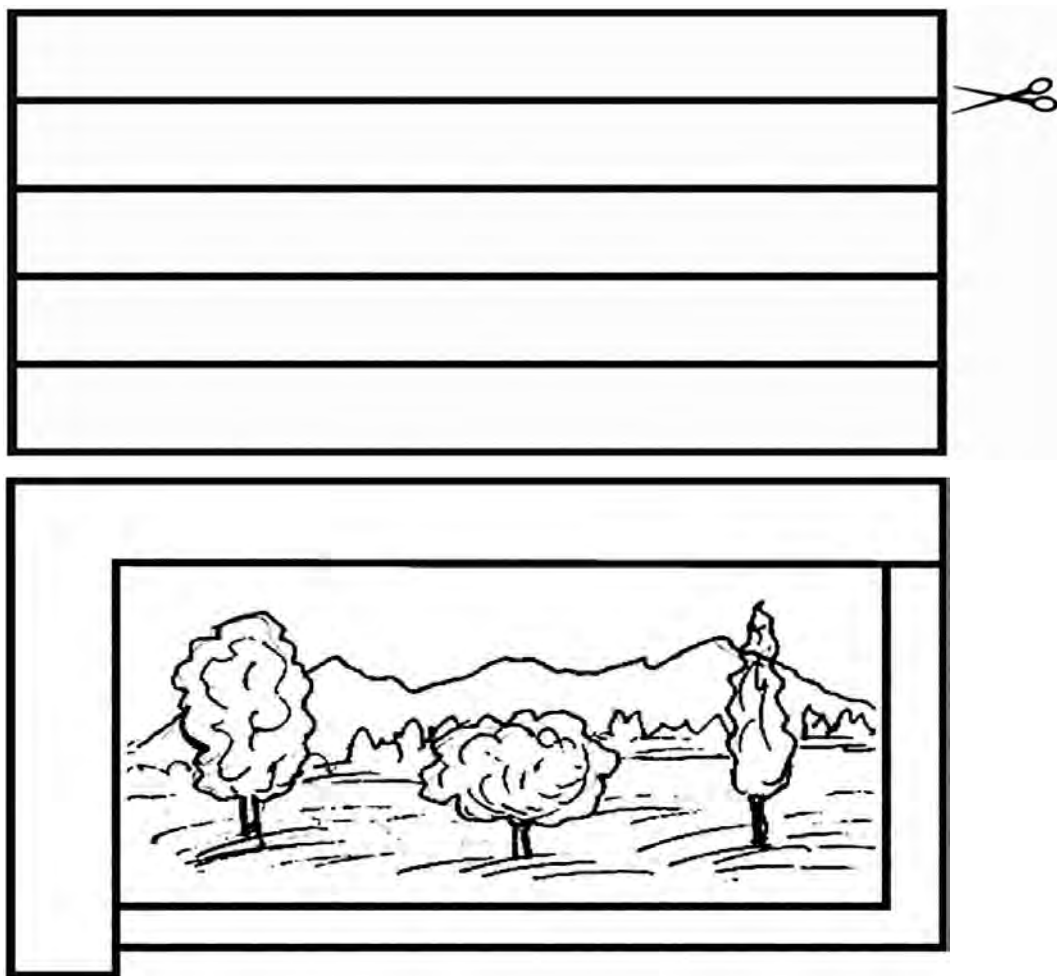
Okuwçylaryň şekillendiriş sungaty predmetine bolan gyzyklanmalaryny artdyrmakda, olaryň döredijilikli işlerini höweslendirmekde, okuwçylaryň alan bilimlerini, endiklerini, başarnyklaryny berkitmekde jemleýji ders prosesinde guralýan sergileriň ähmiýeti uludyr.

Okuwçylaryň işlerinden sergi guramagyň birnäçe görnüşleri bar:

1. Okuwçylaryň ders prosesinde ýerine ýetiren iň gowy işleri boýunça umumy saýlap alnan suratlaryň sergisi;
2. Şekillendiriş sungaty gurnagyna gatnaşýan mekdepdäki birnäçe zehinli okuwçylaryň işlerinden ybarat suratlaryň sergisi;
3. Mekdep möçberinde şekillendiriş sungatyndan tema boýunça seçip alma ygylan edilip, seçip alma toplanan nusgaly suratlardan düzülen sergilerdir.

Okuwçylaryň işlerinden düzülen sergileri dürlüçe stend şeklinde ýa-da stendsiz diwara ýerleşdirmek mümkin. Okuwçylar tarapyndan işlenen suratlar A-4 ölçeginde çekilen bolsa, stend şeklinde ýerleşdirmek maksada laýykdyr. Eger mekdepdäki zehinli okuwçylar tarapyndan işlenen surat A-2 ölçeginde çekilen bolsa, uly ölçegdäki suraty agaçdan, kartondan taýýarlanan ramka (bagete) ornaşdyryp, diwaryň özüne ýerleşdirip asylýar. Okuwçylaryň ýylyň dowamynda ýerine ýetiren işlerini sergä taýýarlamak üçin ilki bilen surat depderdäki her bir iş gözden geçirilýär. Kagyza gowy ýerleşdirilen, boýalan işler saýlap,

alynýar. Suratyň gapdal taraplaryna ini 1 sm polýa çyzyp alynýar. Seçilip alnan işleriň her birini dört çetine ini 2 sm ak kagyздan polýa ýelimlenýär.

Polýasy ýelimlenen suratyň göwrümi ulurak görünýär, şonuň ýalyda, estetik taýdan suraty owadan görkezýär.

Stend suratlary ýerleşdirilende suratyň reňklerine üns berilýär. Açyk reňkde işlenen surat sergi stendiniň ýokarky bölegine, doýgun reňk gammasynda işlenen suratlar stendiň aşaky bölegine ýerleşdirilýär. Her bir çekilen suratyň aşaky sag burçuna suratyň temasy we okuwçynyň ady-familiýasy ýazylyp goýulýar.

Mugallym ýazuw tagtasyna stendiň deslapky eskizini çyzýar. Sözbaşy ýazyp okuwçylar taýýarlan işleri ýygyp, skotç bilen ýazuw tagtasynda stendiň eskizini emele getirýär.

Okuwçylar sergi stendini tomaşa edip, öz deň-duşlarynyň döredijiligi bilen tanyşýarlar. Alnan täsirler bolsa okuwçylary täze döredijilikli gözleglere ugrukdyrýar.

Gadyrly okuwçylar, siz 6-njy synpda şekillendiriş sungatyndan sungatşynaslyk esaslary, natura garap şekillendirmek, kompozision işiň ýönelişleri boýunça örän köp temalary öwrenip, özleşdirdiňiz. Çäryékleriň esasy temalaryndan bolan I çäryékde “Orta asyrlar sungaty”, II çäryékde “Gündogar miniatýura sungaty”, III çäryékde “Stanok žiwopisi”, IV çäryékde “Şekillendiriş sungatynda sýužetli kartinalar” baradaky sungat syrlyry bilen tanyşdyňyz. Sergä alnan işleriňizden 6-njy synpyň wezipelerini we ýumuşlaryny nähili derejede özleşdiredigiňizi aňmak mümkin. Siz 7-nji synpda häzire çenli alan bilimleriniňizi has-da baýlaşdyryp, I çäryékde “Sungatda akym we ýönelişler”, II çäryékde “Amaly bezeg we dizaýn sungaty”, III çäryékde “Binagärçilik sungaty”, IV çäryékde “Kitap sungaty” ýaly esasy temalar boýunça täze bilimleri we endikleri eýelärsiňiz.

MAZMUNY

Sözbaşy.....	3
--------------	---

I ÇÄRÝEK

Orta asyrlar sungatyndaky usullar we ýönelişler.....	5
Hytaý we Ýaponiýa suratçylarynyň tehnologik usuly. Çyg kagyza kompozisiýa (peýzaž, daragtyň şahasy, gül we başgalar) işlemek.....	13
Hereketdäki adamyň, sportçynyň göwresini grafiki usulda we heýkeltaraşlyk usulynda şekillendirmek.....	19
Mugallymlar we terbiýeçiler gününe bagyşlanan gutlag haty işlemek.....	22
Žiwopis ýa-da galamda 2-3 figuraly temaly kompozisiýa işlemek.....	26
Heýkeltaraşlykda lirika we drammatizm, 2-3 figuraly tematik kompozisiýa işlemek (sport, sungat).....	29
Maýda plastika heýkeltaraşlygy.....	32

II ÇÄRÝEK

Gündogar miniatýura sungaty.....	35
Gündogar miniatýura sungaty eserleriniň nusgalarynyň elementlerinden nusgasy döretmek.....	46
Özbek halk ertekleriniň sýužetleri esasynda miniatýura usulynda illýustrasiýa işlemek.....	51
Gündogar saýlanan edebiýaty sýužetleri esasynda miniatýura usulynda özbaşdak kompozisiýa işlemek.....	54
Miniatýura işlemek üçin gutular taýýarlamak we kompozisiýa işlemek.....	55

III ÇÄRÝEK

Şekillendiriş sungatynda stanok žiwopisi. Stanok žiwopisi eserlerine çeper akyl ýetirmek.....	61
Stanok žiwopisi ugrunda döredijilik eden Özbekistanyň we dünýäniň meşhur hudožnikleriniň ömri we döredijiligi.....	71
Natýurmort kompozisiýasy.....	83
Ýatdan tematiki natýurmort işlemek.....	86
Žiwopisde sýužetli kartina eskizini işlemek.....	86
Edebi eseriň sýužeti esasynda özbaşdak kompozisiýa işlemek.....	90
Şekillendiriş sungatynda peýzaž žanry.....	90
Grafiki iş (mekdep, synp emblemasyny işlemek).....	94

IV ÇÄRÝEK

Şekillendiriş sungatynda taryhy ýa-da mifologik temalarda işlenen portretlere çeper akyl ýetirmek.....	97
Taryhy portret işlemek.....	103
Mifologik temada portret işlemek.....	105
Taryhy temada portret işlemek.....	108
Ýatdan tematik natýurmort işlemek.....	112
Mifologik temada sýužetli kartina işlemek.....	113
Meniň sungatym ýaşytdaşlarym nazarynda (jemleýji ders)...	115

Q. Mirahmedov, B. Karimov, I. Nurullayev

TASVIRIY SAN'AT

(Turkman tilida)
6-sinf uchun darslik

Terjime eden *K.Hallyýew*
Redaktor *J.Metýakubow*
Çeper redaktor *Ş.Mirfayazow*
Tehniki redaktor *Ý.Korýagina*
Korrektor *J.Metýakubow*
Kompýuterde sahaplaýjy *B.Tuhtarow*

Neşirýat lisenziýa nomeri AI № 290. 04.11.2016
Çap etmäge 2017-nji ýylyň 15-nji iýununda rugsat edildi. Möçberi 70×90 ¹/₁₆.
Times New Roman garniturasy. Ofset çap ediliş usuly.
8,775 şertli çap listi. 7,96 neşir listi.
0000 nusgada çap edildi. Buýurma №

Özbekistanyň Metbugat we habar agentliginiň
Gafur Gulam adyndaky neşirýat-çaphana döredijilik
öýünde çap edildi. 100128. Daşkent. Labzak, 86.

Telefonlar: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29
Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz

info@gglit.uz